

Sebők Miklós

„Privatizálni a privatizációt”

*Az organikus közgazdászok
és a gazdasági rendszerváltás ideológiája*

„Az ÁVÜ működésével szemben is kritikusak vagyunk, nem helyes-
seljük, hogy egy központból »vezénylik« a privatizációt. Szerintünk
a privatizációt is privatizálni kellene.”

(Kuncze Gábor¹)

„A gazdaságpolitikai javaslatok ideológiával átitatottak, semleges-
ségük csak látszat.”

(Joseph Stiglitz²)

Bevezetés

Az 1980-as évek közepétől kezdődő magyar gazdasági rendszerváltás megítélése jelentős mértékben megváltozott az elmúlt évtizedek során.³ Az 1990-es évek második felére jellemző szélsőségesen pozitív véleményeket a 2000-es évek második felétől egy sokkal kritikusabb hozzáállás váltotta fel, amely hozzájárult a parlamenti erőviszonyok 2010-es drasztikus átrendeződéséhez, a rendszerváltó pártok (MDF, SZDSZ) parlamentből való kieséséhez és a Fidesz–KDNP kétharmados többségéhez. E folyamat részben az új magyar kapitalizmus gazdasági teljesítő-képességének és újraelosztási hatásainak a következménye volt: az első évtized közepétől megfigyelhető gyors növekedés és emelkedő bérek emlékét a 2000-es évek végére elhomályosította a devizahitelezés ügyében mélypontjához érő súlyos pénzügyi és szociális válság.

A rendszerváltás, az új gazdasági rend kialakítása során meghozott döntések megítélése ugyanakkor sosem volt kizárólag a gazdasági folyamatok derivátuma.

¹ Kuncze Gábor: Sokszínűbben privatizálnának a Szabad Demokraták, Népszabadság, 1994. 01. 31.

² Joseph E. Stiglitz: Don't trust technocrats, The Guardian, 2003. 06. 16., <https://www.theguardian.com/politics/2003/jul/16/globalisation.economy> [2017. 08. 25.]

³ A tanulmány elkészítéséhez nyújtott támogatásáért köszönettel tartozom a Politikatörténeti Alapítványnak.

A közpolitikai intézkedések elfogadtatását, legitimációját olyan ideologikus államapparátusok (Althusser 2006 [1970]) támogatják, amelyek részlegesen függetleníteni tudják magukat saját gazdasági alapjuktól, sőt akár túl is élhetik azokat. Sőt, az ideológiai hegemonia kialakítása és működtetése visszahat a gazdasági rendszer és az állam stabilitására. Ennyiben egy kétirányú kapcsolat érvényesül alap és felépítmény között (az ortodox marxizmus egyirányú koncepciójával szemben).

Az ellenőrzésnek csak az egyik, közvetlen formáját jelentik az olyan államapparátusok, mint a rendőrség és a büntetés-végrehajtás. Ezek mellett számos, közvetlen elnyomást nem alkalmazó, de – a társadalmi viszonyok áttételével – mégis állandó felügyeletet biztosító ideologikus államapparátus működik az egyházaktól az oktatási rendszeren át a médiáig. Miközben ezek mindegyike ellátja funkcióját a gazdasági rend újratermelése során, a gazdaságpolitikai nézetek befolyásolása szempontjából bizonyos eszközök és az őket alkalmazó csoportoknak kiemelt jelentőségük van. A magyar rendszerváltás történetének megértése szempontjából közülük is különösen fontos a *véleményformáló értelmiség* (Kristóf 2014) szerepének megértése.

A véleményformáló értelmiség az ideológiai hegemonia megteremtésében egy olyan funkciót lát el, amelyre más szereplők (mint a pártok vagy a nemzetközi szervezetek) nem vagy csak korlátozottan képesek. Ilyen többek között a helyi közeg számára fogyasztható ideológiai tartalom fejlesztése, ennek változatos kommunikációs csatornákon történő terjesztése, a hitelességgenerálás a személyes és szakmai reputáció felhasználásával, a kapcsolattartás az ideológiai hálózat tagjai között, illetve a társasági-politikai fórumok biztosítása. A gazdaságpolitika területén – annak magas elvontsági szintje és technikai komplexitása miatt – ezt a szerepet elsősorban egy általában közgazdász (illetve bizonyos esetekben jogász) képzettségű, ún. *organikus közgazdász elit* látja el. Ez a Huw Macartney által bevezetett fogalom Gramsci *organikus értelmiségi* koncepcióját alkalmazza a neoliberális kor viszonyaira. Eszerint a kor ideológiáját támogató közgazdász-elit „organikusan” emelkedik ki a társadalomból saját osztályának és ennek érdekviszonyainak képviselőjére. Az említett funkciók ellátásával az organikus közgazdászok így nem csak saját értékeik társadalmi érvényesítését segítik önképük szerint, de stratégiájuk maximálisan megfelel személyes és intézményi érdekeiknek is.

A jelen tanulmány a neogramscinánus amszterdami iskola elméleti elittipológiájára építve elemzi a magyar kapitalizmus kialakulását 1990 után. Felhasználva többek között Macartney organikus közgazdász koncepcióját, azt vizsgáljuk, milyen befolyást gyakoroltak egyes hazai szereplők arra, hogy melyik kapitalizmus-változat legyen meghatározó a magyar gazdaságban. A gazdaságpolitikai területről vett empirikus illusztrációk segítségével bemutatjuk, milyen taktikai megoldások segítségével vált dominánssá a több különböző érdekcsoportot és politikai közösséget összefogó modernizációs konszenzuson belül a (Soros György által közismertté

tett fogalommal⁴) piaci fundamentalizmusként meghatározható ideológia. Ebben kulcsszerepet játszott a gazdaságpolitikai véleményformáló elit összehangolt, stratégiai cselekvése, amely az érdekek és értékek közötti erős összhangra épült.

A tanulmány elsősorban azzal járul hozzá a magyar gazdasági rendszerváltással foglalkozó politikai gazdaságtani szakirodalomhoz, hogy áttekinti, hogyan tettek szert az organikus közgazdászok a nemzetközi szervezetekhez, a politikai pártokhoz és az üzleti érdekcsoportokhoz mérhető szerepre a folyamat során. Míg a rendszerváltás előtti időszakra vonatkozóan a reformközgazdász elit kiemelkedő történelemformáló szerepét szinte evidenciaként kezelik, a rendszerváltás utáni időszak fejleményei kapcsán a magyar irodalomban már sokkal nagyobb súlyt kap a világrendszer strukturális folyamatainak vagy a nemzetközi intézmények szerepének a vizsgálata. Márpedig a rendszerváltás gazdaságpolitikai döntéseit jelentős részben belföldi szereplők készítették elő, ők hozták meg, és fogadtatták el a közvéleménnyel. Vizsgálatunk így reményeink szerint hozzájárul ezen döntések mélyebb megértéséhez.

Az alábbiakban először röviden ismertetjük a tanulmány elméleti háttéréül szolgáló neogramsciánus elitelméletet, illetve ennek empirikus kutatási alkalmazásait. Ezt követően bevezetjük az organikus közgazdász elit fogalmát, és röviden jellemezzük rendszerváltás utáni magyarországi képviselőit. Ezt követően empirikus illusztrációkkal támasztjuk alá az elméleti keret relevanciáját a magyar gazdasági rendszerváltás vizsgálatában. A záró szakasz összefoglalja megállapításainkat, és kitekint a vizsgált időszakot követő fejleményekre.

A neogramsciánus elitelmélet és a magyar esetre való alkalmazása

A nemzetközi politikai gazdaságtanban az egyik legfontosabb, az elitek szerepét vizsgáló irányzat a Gramsci munkásságát követő ún. amszterdami iskola. Az elméleti irányról egy korábbi írásunkban (Sebők 2009) már részletes áttekintést nyújtottunk, így itt csak a megközelítés legfontosabb módszertani elveit és megállapításait foglaljuk össze.

Az amszterdami iskola a hagyományos történeti materialista gondolkodást vegyíti olyan gramsciánus fogalmakkal, mint a kulturális hegemonia és az organikus értelmiség. Gramsci munkássága úttörő volt a gazdasági determinizmus fogságába záródó ortodox marxizmus (Sebők 2008) megújításában. A kapitaliz-

⁴ Soros: Capitalism versus Open Society, Financial Times, 2009. 10. 30., <https://www.ft.com/content/d55926e8-bfea-11de-aed2-00144feab49a> [2017. 08. 25.]

mus stratégiai cselekvőinek néven nevezésével, illetve a hegemon stratégia végrehajtásában a gondolatok és ideológiák jelentőségének hangsúlyozásával egy új kutatási irányt nyitott a Marxot követő kritikai politikai gazdaságtanban. A „konszenzus maszkjait” letépő Gramsci nem csak a „józan ész” (common sense) termelésének sajátosságaira, de az ebben kulcsszerepet játszó értelmiségi elitre is felhívta a figyelmet. Az így meghatározott organikus értelmiség saját osztályának szervezője, „meggyőzője”, amely a korának és osztályának megfelelő világnézeteket koherens ideológiává gyúrja össze (minderről bővebben: Macartney 2011: 25–39).

Az amszterdami iskola olyan szerzői, mint Pijl, Overbeek vagy Cox, a Gramsci-féle marxizmust a hagyományos elitelméleti és kritikai politikai gazdaságtani kutatási megközelítésekkel (így például Polányi Károly eredményeivel) vegyítették, miközben az elemzés szintjét a nemzetállamiról a globálisra és transznacionálisra emelték (Sebők 2009: 122–126). Miközben a termelőerők és termelési viszonyok elemzése továbbra is a vizsgálat szerves része maradt, kiemelt figyelmet irányítottak az elitek, s ezen belül is a transznacionális elitek szerepére a kor hatalmi struktúráinak és domináns diskurzusainak termelésében (egy példa erre Pijl [2008] transznacionális káderosztály fogalma). Ezen új cselekvőtípus felemelkedése elválaszthatatlan a globális kapitalizmus kialakulásától és ennek igényeitől: a szabadkereskedelem előtti korlátok lebontásától és az ezt leginkább támogató közpolitikai megoldások elterjesztésétől. Az új elemzési szint beemelésével egy, a nemzetállaminál komplexebb elemzési keret alakult ki, amelyben már a belföldi és transznacionális cselekvők és intézmények *hálózatos* együttműködését is górcső alá vehették.

E kutatási irányt folytatva Huw Macartney (2011) a „változatos (variegated) neoliberalizmusról” szóló könyvében azt mutatja be, hogyan vált a neoliberalizmus hegemon gazdaságpolitikai gondolkodássá olyan országokban is, amelyekben kezdetben ellenezték a belőle levezetett közpolitikai recepteket (mint például Németországban vagy Franciaországban). Az egyes országok folyamatai nem történeti véletlenek összjátékaként alakultak egy meghatározott mintázat szerint, hanem egy tudatos neoliberális hegemon projekt részeseinek összehangolt cselekvése nyomán (Macartney 2011: 69–83). Bár az atlanti, a gall és a rajnai kapitalizmus keretei között az egyes neoliberális projektek rendelkeztek bizonyos helyi jellegzetességekkel, a cselekvési terv mindenhol hasonló jegyeket mutatott.

A transznacionális káderosztály olyan frakciói, mint a globális befektetési bankokban, illetve a nemzetközi szervezeteknél dolgozó elitek olyan intézményeket hoztak létre, amelyek képesek voltak a döntéshozók és a közvélemény számára útmutatást adni a gazdasági fejlődés komplex folyamataiban. Ezek a *gazdaságkutató intézetek* (Macartney 2011: 99) lettek az egyik legfontosabb szereplői az új *gondolat-*

rendszer, a neoliberalizmus elterjesztésének. Kulcsszerephez jutott e folyamatban a *neoliberális társadalmi közegeből organikusan kiemelkedő belföldi közgazdász-elit*, amely elemzéseit a szakzsargon, a belterjes hivatkozások és az átláthatatlan módszertan segítségével a tudományosság látszatával vonta be. A hazai és nemzetközi pénztőke által biztosított erőforrásokkal képesek voltak ehhez a tevékenységhez magasan kvalifikált munkaerőt találni, mind a gazdasági elemzés, mind a szintén nélkülözhetetlen marketing és PR területén. A szerepükre megfelelően felkészített gazdaságkutató intézetek pedig már képesek voltak feladatuk ellátására: a neoliberális józan ész, a „szakmailag” egyetlen elfogadható gazdaságpolitikai gondolatrendszer tartalmának kidolgozására és ennek terjesztésére.

A neoliberális *common sense* Macartney (2011: 118–119) Nyugat-Európára vonatkozó elemzésében néhány alaptézis sulykolásával alakul ki. Ezek közül is kiemelkedik a „versenypárti” (értsd: szabályozatlan piacot propagáló) reformok és a gazdasági növekedés között feltételezett szoros kapcsolat. Ez az összefüggés (illetve kimutatásának igénye) az empirikus közgazdasági kutatások kulcsterületévé válik. A múlt eseteinek és tendenciáinak a jövőre vetítésével pedig már olyan közpolitikai receptek állíthatók elő, amelyek a gyakorlati döntéshozás számára is iránymutatásul szolgálhatnak. Ennyiben – a klasszikus Gramsci-féle elméletnek megfelelően – a tudományt egy világnézet kialakítására használják, amely világnézet idővel és kellő ismétléssel „univerzálissá”, az élet különböző területein alkalmazható és az alternatívákat kizáró hegemon ideológiává emelhető. Egy kétlépéses folyamatról beszélhetünk tehát: először megtörténik a „közjó” egy narratívájának kialakítása (reformok = növekedés), majd az ideológiai térben az organikus elitek létrehozzák ennek szükségességének és elkerülhetetlenségének a mítoszt.

A véleményformáló közgazdászok szerepének ilyen neogramscianus indíttatású vizsgálata jól illeszkedik a magyar esethez. A Macartney által kifejtett organikus közgazdász koncepció pontosan írja le számos magyar közszereplő stratégiai cselekvését. A belföldi véleményformáló elit tagjai a Macartney által Nyugat-Európa kapcsán leírtakhoz hasonló tervek mentén és hasonló gyakorlati lépésekkel járultak hozzá egy, az ott leírthoz rendkívül hasonló ideológiai hegemonia kialakításához. Az elméleti keret magyar esetre alkalmazott változatában az organikus közgazdászok egyszerre végeztek személyes és intézményi *hatalmi pozícióépítést*, s *formálták a rendszerváltással és a kapitalizmus-moddal kapcsolatos közbeszédet*. Előbbi kapcsán előszeretettel építettek olyan megoldásokra, mint a kormányzati és nem kormányzati pozíciók közötti forgóajtó; a választott vezetők személyét befolyásoló „királycsinálás”; a mindezekhez nélkülözhetetlen hálózat- és intézményépítés; valamint a médiában és a tudományban folytatott „ismeretterjesztés”. Utóbbi esetében szintén változatos diszkurzív megoldásokat alkalmaztak az alternatívák leszűkítésétől és diszkreditálásától, a függetlenség látszatának megteremtésén át a neoliberális receptek adaptálásáig.

A hegemon stratégia e két dimenziója kölcsönösen támogatta egymást: a bővülő erőforrások megerősítették az organikus közgazdászok ideológiai monopóliumát, amely befolyást aztán szisztematikusan felhasználták személyes és intézményi hatalmi pozícióik megerősítésére. Ezek a kiemelt stratégiai elemek természetesen nem írják le a piaci fundamentalista véleményformáló elit tevékenységének teljességét. Ugyanakkor már pusztán felsorolásuk is jelzi, milyen kiterjedten (a társadalom és gazdaság mennyi alrendszerében) és milyen mélyen voltak képesek befolyásolni a magyar kapitalizmus-modellt.

Az empirikus kutatásra a fentiek szerint operacionalizált neogramsciánus elméleti keret hozzáadott értékét a rendszerváltás politikai gazdaságtanával kapcsolatos irodalmon belül a konkrét elitcsoport tevékenységének a szokásosnál mélyebb vizsgálatával határozhatjuk meg. Ez a megközelítés feltétlenül túlmutat a nemzetközi intézmények („Brüsszel”, IMF, Világbank) által gyarmatosított magyar gazdaságpolitikáról szóló publicisztikai elvontságú téziseken, de nagyrészt az ország félperiferiális helyzetéből és az ezzel járó útfüggőségből kiinduló irodalmon is. A kulturális hegemonia logikáját leíró gramsciánus hagyomány beemelése az elemzésbe jól kiegészíti a státusz-központú hagyományos elitszociológiai megközelítést is. Miközben az organikus közgazdászoknak a rendszerváltás előtti időszakban betöltött szerepe nem csak jól feldolgozott, de szinte evidenciának is tekintett téma (vö. a Pénzügykutató Intézet, illetve a „Fordulat és reform” kapcsán végzett elemzéseket, így például Gagy 2015 és Fábry 2017 írását), ugyanez a rendszerváltás utáni időszak kapcsán messze nem mondható el.

A neogramsciánus elméleti megközelítés alkalmazása így fontos új eredményeket hozhat a korszak kapcsán. Ezzel együtt azt is hangsúlyozni kell, hogy az itt javasolt elméleti keret nem a bevett rendszerváltás-értelmezések konkurenciája vagy alternatívája. Sokkal pontosabb, ha hozzáadott értékét úgy határozzuk meg, hogy a teljes képen belül kontúrosabban húz meg egy olyan részletet, amely korábban jelentőségénél kevesebb figyelmet kapott. Az alábbiakban az organikus elit szociológiai-politikai profiljának felvázolása után az így meghatározott elméleti keret relevanciáját mutatjuk be empirikus illusztrációk segítségével.

Az organikus közgazdász elit a rendszerváltás után

Ahhoz, hogy elméleti keretünket a rendszerváltás utáni magyar kapitalizmus fejlődésére alkalmazzuk, szükséges röviden bemutatni az elemzés tárgyát, a magyar organikus közgazdász elitet. Ezen elit genealógiáját a magyar szakirodalom (többek között Szalai Erzsébet) alaposan feltárta. Lóránt Károly (idézi Éber 2012: 184) egy publicisztikájában a – nemi értelemben kissé leszűkítő – „Dimitrov téri fiúk”

címkevel jellemezte ezt a kört. Lóránt szerint a csoport tagja volt Kupa Mihály, Medgyessy Péter, Békesi László, Soós Károly Attila, Chikán Attila, Petschnig Mária Zita, Németh Miklós, Felcsúti Péter, Lengyel László, Vértes András, Bod Péter Ákos, Várhegyi Éva, Pete Péter, Akar László, Mihályi Péter, Simor András és Csaba László. E névsor – néhány kivétellel (lásd Bod Péter Ákos) – kétségtelenül jól megfeleltethető a későbbi organikus közgazdász elit első generációjának (amely kör a rendszerváltás utáni első húsz évben olyan újabb fontos nevekkal bővült, mint Király Júlia, Oszkó Péter vagy Jaksity György).

A fenti lista ugyanakkor kissé össze is mos több, a rendszerváltás idején még kulturálisan és elitpozícióját tekintve is elkülönült értelmiségi kört. Szalai (1997) elemzése részben kezeli ezt a problémát, amikor három fontos rendszerváltó elit csoportot különböztet meg: a „késő-kádári technokráciát”, a „demokratikus ellenzéket” és az „új reformer értelmiséget”. Értelmezésünk szerint egységes és koherens programot megvalósítani képes organikus közgazdász elitről azután beszélhetünk, hogy e csoportok – nézeteltéréseiket félretéve, a kialakuló neoliberális common sense-hez igazodva – a Demokratikus Charta és az 1994-es kormányalakítás után végleg összefogtak. Ebben a folyamatban az 1980-as évek végén – kortársai visszaemlékezései szerint – kulcsszerepet játszott Antal László, aki „hidat épített a jövő emberei között”.⁵

A homogenizációs folyamatot jól jellemzi Békesi László pályafutása: a járási tanácsai előadóból a fővárosi tervgazdálkodási tanács vezetésén át pénzügyminiszter-helyettesi, majd pénzügyminiszteri pozícióig jutó közgazdász tipikus Kádár-kori csúcsburokrata karriert tudhatott magának. A rendszerváltás előtt párttag és még az 1994-es választáson is a nevében a szocializmust hirdető párt egyik vezetőjeként fellépő Békesi ugyanakkor gazdasági nézeteiben 1990 után már sokkal közelebb áll az akkor még antikommunista irányultságú SZDSZ programjához.⁶ A folyamat végén Békesi 1998-ban kilép az MSZP-ből, közreműködik az SZDSZ választási programjának elkészítésében, s 2009-ben szerepet vállal a neoliberális programot szociális engedmények nélkül képviselő Reformszövetségben.

Az organikus közgazdász elit kialakulása és homogenizálódása természetesen nem járt együtt a totális, a társadalom és közpolitika minden alrendszerére kiter-

⁵ Bokros Lajos – Surányi György: A reformer értelmiség szellemi atyja, *Élet és Irodalom*, 2008. 10. 03., http://penzugykutato.hu/sites/default/files/Bokros_Antal%20L%C3%A1szl%C3%B3.pdf [2017. 08. 25.]

⁶ Medgyessy Péter szerint „Békesi [első, 1989-es pénzügyminisztersége idején – S. M.] még nem volt annyira karakteres ember, mint amilyen '92-ben, '93-ban, '94-ben lett. Akkor még igazán saját gazdaságfilozófiája sem volt, eléggé operatív ember volt, és eléggé szűk körben mozgott a gondolkodása” (Medgyessy Péter: A politika nem barátságokról szól, Rádai Eszter interjúja, *Beszélő* IV/5., <http://beszelo.c3.hu/cikkek/medgyessy-peter-%E2%80%9Ea-politika-nem-baratsagokrol-szol%E2%80%9D> [2017. 08. 25.]).

jedő hegemoniával. A neoliberalizmus (a washingtoni konszenzusban összefoglalt) tanait nem minden kormányalkotó erő fogadta el, élén magával az 1994-től miniszterelnök Horn Gyulával. A rendszerváltás központi ideológiájának és közpolitikai programjának tekinthető *modernizációs konszenzus*ra éppen azért volt szükség, hogy az egymástól más kérdésekben élesen eltérő nézeteket valló szereplők között meglegyen a koordinált cselekvéshez szükséges közös nevező (minderről, valamint a csoport vezető tagjainak – területi korlátok miatt itt nem taglalt – részletes bemutatásáról bővebben lásd Sebők 2016).

Rátérve immár a magyar organikus közgazdászok bemutatására, megállapítható, hogy egy olyan *befolyásos* csoportot alkottak a rendszerváltás után, amely képes volt az *összehangolt cselekvésre*, jelentős részben *értékei és érdekei egybeesése* miatt. Ezen elit tagjai magas fokon transzformálták egymásba gazdasági, kulturális és társadalmi tőkéjüket: nemzetközi kapcsolataik, a kurrens közgazdaságtani irodalomhoz való (a szocialista felsőoktatásban messze nem bevett) hozzáférésük, a társadalmi alrendszereken átívelő hálózatuk együtt járt a személyes és intézményi gyarapodással. Ennyiben az organikus közgazdászok rendszerváltás utáni befolyásának gyökerei jelentős mértékben visszanyúlnak az 1990 előtti időszakra.

A „reformközgazdászok” az 1960-as évek végétől kezdve a magyar közvéleményben a piaci reformok észszerűségének megtestesítőivé váltak a szocialista rendszer észszerűtlenségével szemben. Az 1980-as évek közepétől egyre nagyobb társadalmi visszhangot kiváltó reformjavaslataikkal (lásd *Fordulat és reform*) és rendszerkritikus kiállásukkal (lásd például Lengyel László kizárását az MSZMP-ből) többen közismertté váltak. Mások a Németh-kormányban és a mögötte álló apparátusban alapozták meg technokrata imázsukat. Ahogy Lengyel László, a csoport egyik szellemi vezetője, egyben krónikása írta: „Az államapparátusok és holdudvaruk tele voltak tehetségekkel, behálózta őket az »ifjú tisztek« reformmozgalma. Az államigazgatási vezetők arra kényszerültek, hogy hagyják szabadon dolgozni a náluk dolgozó Surányi Györgyöt és Bokros Lajost, Herczog Lászlót és Csillag Istvánt vagy éppen Antal Lászlót és Kupa Mihályt.”⁷

A „kiválasztottak” maguk is ambicionálták a gazdasági átmenet levezénylését, s reputációjukat (gyakran Lengyel Lászlóhoz hasonlóan: egymás reputációját) aktívan építették a médiában. Ehhez megfelelő kiindulópontot jelentett, hogy a szocialista nyilvánosság szerkezete – különösen a kereskedelmi tévék 1997-es elindulásáig – szintén sok tekintetben tovább élt. Az örökölt struktúrák és személyzet mellett a köztévé-közlő szimpátiája az organikus közgazdászok számára biztosított volt, amit az egyenlőtlen erőviszonyokat hamar átlátó jobboldal

⁷ Lengyel László: Magyar miniszterelnökök (1988–1998). http://www.politikaievkonyv.hu/online/mp10/1-23_lengyel.html [2017. 08. 25.]

az ún. médiaháború során sem tudott tartósan megváltoztatni (erre majd csak 2010 után lesz képes).

Másfelől az organikus közgazdászok nem csak közvetetten, de közvetlenül is befolyásolták a közpolitikai döntéshozást. Képviselői, miniszteri vagy államtitkári szerepekbe léptek be, majd ezekből távozva tovább védtek korábbi döntéseiket általában ideológiai fölényüket. Ugyanúgy aktív szerepet vállaltak az MSZP, illetve az SZDSZ – s 1998-ig a Fidesz – programalkotásában, mint az ezek alapján meghozott közpolitikai intézkedések publicisztikai és tudományos védelmében. Ennek során kihasználták az alternatív erőközpontok és ideológiai irányok gyengeségét, illetve a magyar választók általános tájékozatlanságát a modern kapitalizmus és közgazdaságtan összefüggéseiben (ami nem is lehet meglepő annak fényében, hogy a több esetben külföldi ösztöndíjjal világot látó organikus közgazdászokkal ellentétben erre a magyar oktatási rendszer esélyt sem adott számukra). Így meghatározott univerzális szerepvállalásuk a magyar kapitalizmus kiépítésében leginkább értelmiségi „guru”-ként határozható meg. Az organikus közgazdászok kihasználták, hogy a közvélemény nem feltétlenül egy adott téma specialistáitól várja az iránymutatást kurrens ügyekben, s a közgazdasági „celebritás” kialakításához a kereskedelmi média és az internet előtti világ homogenitása megfelelő terepet kínált.

Az organikus közgazdász elit szisztematikusan és szoros együttműködésben dolgozott közös célja megvalósításáért. Ha nem is feltételezzük – a politikai spektrum szélsőségein népszerű összeesküvés-elméletekkel –, hogy a magyar kapitalizmus kialakulását egy állandóan ülésező szűk politikai bizottság irányította volna, az is egyértelmű, hogy nem a láthatatlan kéz vezetett magas társadalmi státuszú, de egymástól elszigetelt egyéneket egy spontán ideológiai hegemonia kialakítására. E csoport tudatosan, dokumentálhatóan szervezett módon, egy észszerű belső munkamegosztást érvényesítve foglalta el a magyar szellemi-ideológiai tér hídfő-állásait a társadalom több fontos alrendszerében, a tudományban, a politikában, a közpolitikai elemzésben, a publicisztikában, a könyvkiadásban vagy a nemzetközi kapcsolatok terén. Céljuk a kialakuló modernizációs konszenzuson belül a poszt-kommunista-politikai pragmatista szárnnal szemben a piaci fundamentalizmus ideológiájának képviselője volt.

Természetesen az organikus közgazdászoknak még belföldi és külföldi szövetségeseikkel (lásd multinacionális cégek és nemzetközi szervezetek) együtt sem sikerült mindig és minden kérdésben akarataikat érvényesíteni. Nehéz lenne ugyanakkor a gazdasági átmenetben még egy olyan csoportot azonosítani, amely hasonlóan szervezett és tudatos módon lett volna képes befolyásolni a hazai gazdasági közgondolkodást és közpolitikai döntéshozást. Az alábbiakban empirikusan is illusztráljuk az organikus közgazdászok így leírt stratégiai cselekvését, amellyel a kialakuló magyar kapitalizmus jellegét formálták a rendszerváltás

után. Először a személyi és intézményi hatalmi pozícióépítés taktikai elemeire, majd az így kiépített infrastruktúra segítségével elvégzett diszkurzív pozícióépítés technikáira térünk ki.

Empirikus illusztrációk

Empirikus illusztrációink során az organikus közgazdászok személyes és hatalmi pozícióépítés eljárásait a forgóajtó, az intézmény- és hálózatépítés, a királycsinálás, a tanácsadás, valamint az ismeretterjesztés témái kapcsán mutatjuk be. Az ideológiai pozícióépítés kapcsán három fontos taktikai megoldást emelünk ki: az alternatívák leszűkítését, a függetlenségi retorikát, valamint a neoliberális tartalomfejlesztést.

Hatalmi pozícióépítés I.: Forgóajtó

A fejlett demokráciákban a nyílt korrupció visszaszorulásával az üzleti és politikai pozíciók közötti forgóajtó (revolving door) vált a lobbierdekek érvényesítésének egyik legfontosabb eszközévé (Skinner 2011). Ezzel párhuzamosan a kormányzati tudás és kapcsolatok kamatoztatása az üzleti életben fontos elitstratégia lett, különösen a gazdasági területen. Így például pénzügyminiszterek és magas beosztású közigazgatási vezetők sora lépett állásba a magyar és nemzetközi kapitalizmus kulcsintézményeinél Bokros Lajostól (Világbank) Medgyessy Péteren (Inter-Európa Bank) át László Csabáig (K&H, KPMG).

Emellett az üzleti szféra fontos rekrutációs bázissá is vált a transzatlanti neoliberális érdekkörökkel pozitív viszony kialakítására törekvő magyar kormányok számára. Így került pénzügyminiszteri pozícióba Járai Zsigmond (korábban: ABN-Amro, Budapesti Értéktőzsde), illetve Oszkó Péter (korábban: KPMG, Deloitte). A forgóajtó mindemellett az akadémiai szféra neoliberális beállítottságú szereplői számára is belépési pontot jelentett a közvetlen döntéshozói körbe (lásd például a vállalat-gazdaságtant oktató Chikán Attila gazdasági miniszteri szerepvállalását).

A rendszerváltás utáni magyar gazdaságpolitikai rekrutáció története egyben az organikus közgazdászok forgóajtó-szerű közlekedésének története is. Egy kis létszámú, jellemzően a rendszerváltás előtti kormánybürokráciában edződött értelmiségi kör töltött be változatos pozíciókat a makrogazdasági irányítás, a pénzügyi szabályozás és a privatizáció kulcsterületein, hogy aztán ismereteit és lobbiképességét a magánszférában kamatoztassa. Amikor nem voltak hatalmi pozícióban, akkor a csoport tagjai szinte kivétel nélkül részt vállaltak valamely

organikus közgazdasági intézmény aktivitásában (Csillag István – Pénzügykutató, Békési László, Chikán Attila, Oszkó Péter – Reformszövetség stb.).

Ezen aktivitás gyakran olyan intézkedések és közpolitikai folyamatok kommentálására irányult, amelyben maguk a szerzők is érintettek voltak. Így tett a Várhegyi Éva könyvét recenzáló Mihályi (2003), aki a privatizációs kudarcokért az érintett bürokráciákat hibáztatta:

Ha nem is mindenütt, de a legtöbb esetben a menedzsment azon dolgozott, hogy húzza-halassza a privatizációt, addig is élvezhette a kiemelkedő fizetést és a presztízst. Cégek, befolyásos közéleti figurák alakították a tranzakciókat, s mindenki abban volt érdekelt, hogy leszedje a maga sápját. Az első időkben ez csak anyagi érdek kérdése volt, később viszont ezt az időhúzást erősítette a privatizációért felelős apparátusok önvédelmi reflexe („mindent lepapírozunk!”).

Mihályi ugyanakkor nem említi meg saját érintettségét, mint olyan döntéshozóét, aki „1997/98-ban a Pénzügyminisztérium társadalmi közkiadásokért felelős helyettes-államtitkára, előtte a privatizáció területén különböző állami beosztásokban játszott jelentős szerepet”.⁸

A forgóajtót aktívan és a maga javára használó multifunkcionális értelmiségi prototípusa Bokros Lajos. A szakmai karrierjét a Pénzügykutató Intézetben kezdő Bokros gyakorlatilag minden olyan fontos pozíciót betöltött, ahol hozzájárulhatott a neoliberális józan ész hegemoniájának kialakításához. Volt üzleti vezető állami cégeknél és pénzügyi intézményeknél (Állami Vagyonügynökség, Budapest Bank, BÉT), dolgozott az MNB-ben és a Pénzügyminisztériumban (miniszterként), volt MSZP-s országgyűlési és MDF-es EP-képviselő, közös ellenzéki főpolgármester-jelölt (2014), pártalapító (MoMa), egyetemi oktató és vezető (CEU), akadémiai bizottsági tag, illetve nagy teherbírású publicista (Élet és Irodalom). Amikor – EP-listavezetőként – egy műsorban arról kérdezték, hogy nem okoz-e gondot, hogy külföldön kell majd tevékenykednie, a volt miniszter azt hangsúlyozta: „Brüsszelből is rendszeresen haza kell látogatnia egy képviselőnek, így itthon is tudja majd »az ígét hirdetni«”.⁹

⁸ Mihályi Péter önéletrajza: <http://econ.core.hu/intezet/mihalyi.html> [2017. 08. 25.]

⁹ Bokrosné: nálunk Lajos a miniszter, én meg a pénztáros, [atv.hu](http://www.atv.hu/belfold/090529_bokrosne_nalunk_lajos_a_miniszter_en_meg_a_penztaros_video), 2009. 05. 29., http://www.atv.hu/belfold/090529_bokrosne_nalunk_lajos_a_miniszter_en_meg_a_penztaros_video [2017. 08. 25.]

Hatalmi pozícióépítés II.: Intézményépítés és finanszírozás

A Pénzügykutató Zrt. tizenötödik születési rendezvényén Lengyel László büszkén említette meg, hogy az intézmény „egyik kiemelkedő teljesítménye, hogy eddig [2002-ig – S. M.] minden kormányba sikerült minisztert vagy államtitkárt delegálniuk [sic!]”.¹⁰ Ez a hadított nem lett volna megvalósítható egy – a forgóajtón túlmutató – szisztematikus intézmény- és hálózatépítési munka nélkül. Az organikus közgazdászok képesek voltak olyan fórumokat, rendezvényeket és PR-akciókat szervezni, amelyek segítségével akkor is állandó jelenlétük volt a közéletben és a médiában, amikor közvetlenül nem hívták őket. Mindemellett aktív káderpolitikával menedzselték be magukat döntéshozói pozíciókba, ahonnan megfelelő anyagi és erkölcsi támogatást kaptak tevékenységük folytatásához, a miniszteri és alacsonyabb szintű kormányzati rekrutáció, valamint a közpolitikai döntések befolyásolásához.

A folyamat az organikus közgazdászok szellemi otthona, a Pénzügykutató Rt. megalapításával kezdődött. Ennek történetéről és a rendszerváltás előtti működéséről számos forrás elérhető (lásd Gagyai említett művét, illetve Pogány [1998] írását, az intézmény kvázi-hivatalos önéletrajzát). A Pénzügykutató rendszerváltás utáni tevékenységének részletes feltárása ugyanakkor hasonlóan hasznos vállalkozás lenne. Ha erre e helyt nem is vállalkozhatunk, annyi megállapítható, hogy az intézmény a kialakuló kapitalizmus viszonyai között a legnagyobb hatású agytrösztök egyikeként működött. Erről tanúskodik rendezvényeinek sokasága, amelyekről a szervezet honlapja a 2000-es évek közepéig visszamenőleg számol be. Ugyanúgy megtalálható itt az Allianz biztosítóval közösen szervezett „Magyarország helye a világban” című konferencia 2009-ből, mint más hasonló rendezvények, amelyeket a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központja, a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal, a Külügyminisztérium, a Fővárosi Vízművek (!), a Hídépítő Zrt. vagy a bankok és biztosítók közül az MKB, a HVB, az UniCredit, illetve az Aegon közreműködésével tartottak meg.¹¹

Ahogy ez a lista és a konferenciák változatos tematikája is jelzi, az elnevezése szerint „pénzügykutatással” foglalkozó intézmény valójában egy univerzális agytröszt-funkciót látott el. Ez különösen hangsúlyossá vált olyan szervezeti egységek és szatelittársaságok megalapítása után, mint az 1993-tól működő Korridor Politikai Kutatások Központja vagy a 2010-es években aktív Hetényi-kör (témája: az adórendszer), Szalay-kör (alkotmányjog), Andrássy-kör (külpolitika), illetve Aschner-

¹⁰ Szép volt, fiúk! Tizenöt éves a Pénzügykutató Rt., Hetek, 2002. 11. 29., http://www.hetek.hu/uzlet/200211/szep_volt_fiuk [2017. 08. 25.]

¹¹ Pénzügykutató Zrt.: Konferenciák, <http://www.penzugykutato.hu/hu/konferenciak?page=4> [2017. 08. 25.]

kör (innováció). Szemben olyan, közvetlenül a választások előtt megalakított, az éppen következő voksolás befolyásolására törekvő piaci fundamentalista szervezetekkel, mint a 2008–2009-es időszakban aktív Oriens, illetve Reformszövetség, a Pénzügykutató a rendszerváltás első húsz éve során végig aktív volt, ami jelentős intézményi tudás és szervezeti kapcsolati tőke felhalmozását tette lehetővé.

Ez a szervezeti kapcsolati tőke kulcsfontosságú volt az intézmény hosszú távú jövőjének biztosításában. A Pénzügykutató Rt. részvényesei között megtalálható számos magyar nagyvállalat (Aegon, OTP, MKB) és a munkaadók egyik legnagyobb belföldi érdekvédelmi szervezete, a Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetsége. A tulajdonosi háttér és az agytröszt által képviselt ideológiai irány tehát legalábbis nem mond ellent egymásnak. Ugyanez nem mondható el a projektfinanszírozásról: az állam leépítésének szükségességéről cikkek százait jegyző szerzők (Csillag, Várhegyi stb.) által fémjelzett intézmény ugyanis a rendszerváltás után szorosan összefonódott a magyar kormányzati és állami vállalati szektorral. Ezt nem csak a konferenciákat támogató állami-önkormányzati cégek sokasága jelzi, de azon megbízások sora is, amelyekből „üzleti-tanácsadói” bevételeiket szerezték. A példák számos kormányt és kormányzati időszakot átfognak a Voszka Éva által vezetett 1995–1996-os privatizációs kutatástól (amelyet „az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. megbízásából végeztek” el¹²) a „nemzeti bajnokok” magyarországi „teremtéséről” szóló, a Gazdasági Versenyhivatal felkérésére készített tanulmányig.¹³

Az intézményépítési aktivitás értékelése kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy a szereplők tevékenysége a kapitalizmus-modell befolyásolása kapcsán korántsem tekinthető nonprofit jellegűnek. Az organikus közgazdászok nyilvánosan képviselt értékei egybeestek saját karrier- és gyakran anyagi érdekeikkel. A csoporttal „társutas” belföldi és nemzetközi politikai és gazdasági elitek patronázs-pozíciók sokaságával halmozták el a neoliberais hegemonia fenntartásában kulcsszerepet játszó értelmiségieket. Így lehetett Mihályi Péter olyan változatos feladatkörű szervezeteknél igazgatósági vagy felügyelő-ellenőrző bizottsági tag, mint az ÁPV/MNV, a MÁV, a BKV és az MVM, és így tölthetett be hasonló funkciókat Vértess András a Fotexnél, az ABN-Amro Nyugdíjpénztárnál és a Picknél. A sor hosszan folytatható Várhegyi Éva MNB-, Lengyel László MTI-felügyelőbizottsági tagságával, Petschnig szerepvállalásával az Agrobank és a Dunafer vezetőségében, Csillag István Exim Bank-Mehib elnöki kinevezésével vagy Mihályi Péter (saját publikációs listája által

¹² Voszka Éva: Nagyvállalatok az átalakulás kavalkádjában, http://www.politikaievkonyv.hu/online/mp10/1-10_voszka.html [2017. 08. 25.]

¹³ A VKK/5/2006 támogatási szerződés záró tanulmánya, http://www.gvh.hu/data/cms1001134/gvh_vkk_rendezveny_penzugykutato_tanulmany_2008_05_28_m.pdf [2017. 08. 25.]

felsorolt) IMF- és uniós megbízásaival.¹⁴ A díjazással járó pozíciók hozzájárultak az érintett csoport anyagi függetlenségéhez, ami kuriózumnak számított egy olyan időszakban, amikor kevés értelmiségi tudott megélni abból, hogy a gazdasági és politikai folyamatokat kommentálta.

Hatalmi pozícióépítés III.: Királycsinálás

A hegemonia kialakításához a pozícióhalmozás mellett parlamentáris rendszerekben fontos a mindenkori miniszterelnök támogatásának megszerzése is. Az 1990-es választási sokk után a különböző háttérű organikus közgazdászok gyorsan megtalálták a közös nevezőt a „reformok” és a makrogazdasági „stabilizáció” témái kapcsán. A 1994-es voksolás előtti években e programot támogatták a választási győzelemre esélyes liberális pártok (Fidesz, SZDSZ) és sokan a Demokratikus Charta segítségével az elszigeteltségből fokozatosan kitörő MSZP holdudvarában is. Legjobb esélyük e program megvalósítására a szocialista pártban önálló hatalmi tényezővé váló Békesi László volt, aki sokáig versenyben volt Horn Gyulával az utódpart listavezetői posztjáért.

Békesi miniszterelnöksége ugyanakkor a kialakuló modernizációs konszenzuson belül a neoliberais szárny dominanciáját hozta volna, ami hátrányos helyzetbe hozott volna számos érdekcsoportot a szocialista párton belül (így kiemelten a párttal szimbiózist kialakító MSZOSZ szakszervezetet). A miniszterelnök-jelöltséget végül a pártelnök Horn szerezte meg, de Békesi nem adta fel a párt programjának meghatározásáért folytatott harcot (ennek eklatáns példája egy olyan – „jóléti” és „modern” társadalmat ígérő – egész oldalas választási hirdetés nyilvános kritikája volt, amelyet az MSZP Horn aláírásával adott fel a Népszabadságban¹⁵).

Az abszolút MSZP-s többség megszerzésének lehetősége másfelől az egész modernizációs projektet fenyegette, ami egy korábban elképzelhetetlen – s a pártvezetés nevében beszélő Magyar Bálint számára még a két forduló között is kizártnak tartott¹⁶ – stratégia, az MSZP–SZDSZ-koalíció létrehozása érdekében mozgósította az organikus értelmiségi elitet. Mint Bozóki¹⁷ megjegyzi:

¹⁴ Mihályi Péter: Publikációs jegyzék (2016. szeptember), http://makro.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/tanszekek/kozgazdasagtudomanyi/tsz-makro/Oneletrajzok__publikaciok/PUBLIST2016_HU.pdf [2017. 08. 25.]

¹⁵ Népszabadság, 1993. 08. 27.

¹⁶ Lásd Demszky Gábor visszaemlékezését *Elvesztett szabadság* című önéletrajzi könyvében.

¹⁷ Bozóki András: A Demokratikus Charta története, Beszélő 1/2, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-demokratikus-charta-tortenete> [2017. 08. 25.]

Konrád György a Charta nevében nyilvánosan arra szólította fel a két párt vezetőit, hogy kezdjék meg a koalíciós tárgyalásokat. (Fontos megjegyezni, hogy Konrád – már a választás két fordulója között, azonban még a végső parlamenti arányok ismerete nélkül – a koalíció, de egyben az SZDSZ miniszterelnök-jelöltje mellett érvelt.) Ezúttal tehát nem a pártok igyekeztek befolyásolni a mozgalmat, hanem a mozgalomba tömörült értelmiségiek próbálták befolyásolni a pártokat. Ezzel a mozgalom a „királycsináló” szerepét vindikálta magának [kiemelés: S. M.], vagy legalábbis akként lépett föl.

Az 1994-es választás a neoliberális értelmiség királycsináló szerepfelfogásának első, de messze nem utolsó megnyilvánulása volt. A baloldali és liberális pártok politikai stratégiájának és választási megállapodásainak befolyásolása, a miniszterelnök-jelöltek castingja vagy legalábbis előzsűrizése állandó elemei voltak az organikus értelmiség tevékenységének. Ennek során a pártonkívüli, önálló politikai háttérrel nem rendelkező, „technokrata” jelöltek váltak a csoport előretolt hadtestévé, s a „szakértői kormány” a politikai pártok megkerülésével gyakorolni kívánt hatalom fedősztorijává. A modernizációs konszenzust fenyegető megosztottságon való felülemelkedést sikerrel támogatták a párttagsággal nem rendelkező Medgyessy Péter jelölésekor 2001-ben (korábbi főnökével, Németh Miklóssal és az MSZP-t vezető Kovács Lászlóval szemben).

Egyik legnagyobb sikerük volt, amikor 2009-ben a Gyurcsány Ferenc lemondása utáni helyzetben teljes mellszélességgel álltak ki – a részben a saját, a Reformszövetség keretei között megfogalmazott programjuk végrehajtására szegődő – Bajnai Gordon kormánya mellett. A 2014-es választási kampány finisében pedig – elsősorban az olyan humán organikus értelmiségiek vezetésével, mint Heller Ágnes és Radnóti Sándor – tevőlegesen járultak hozzá ahhoz, hogy Mesterházy Attila miniszterelnökségéért cserébe a „teljes összefogás” részévé váljon a megszűnőben lévő SZDSZ volt képviselőit és értelmiségi holdudvarát (lásd Bauer Tamás, Szentiványi István, Eörsi Máttyás, Ara-Kovács Attila) részben integráló Demokratikus Koalíció.

Az organikus közgazdászok királycsinálási ambícióit a sikeres korszakot követő sorozatos választási kudarcok sem törték le, s a baloldali-liberális politikai tér erőviszonyainak és személyi vezetésének befolyásolására még 2017-ben is egyértelmű jelek utaltak. Lengyel László több nyilvános rendezvényen és értelmiségi beszélgetésen is az MSZP által jelölt Botka László mögötti „népfrontos” összefogást sürgette, bizonyos esetekben szervezte (hamar a politikai folklór részévé vált, amikor az LMP központi e-mail-címén landolt egy levél, amelyben Lengyel nevében tájékoztatták a párt egyik társelnökét egy zárt körű szeánsz elmaradásáról).¹⁸

¹⁸ Egy bakiból derült ki az ellenzéki „királycsinálás” újabb köre, hvg.hu, 2017. 02. 16., http://hvg.hu/itthon/20170216_lmp_lengyel_gyurcsany_botka_mszp [2017. 08. 25.]

A mindenkori kormányprogram formálásának igénye persze politikai bakik hiányában is jól nyomon követhető. A „szakma” nevében fellépő organikus közgazdászok szinte valamennyi választás előtt előálltak árnyékkormány-programjukkal. Egyetlen példát említve: a 2014-es országgyűlési választások előtti napokban a Pénzügykutató Zrt., a Hetényi István Kör és a Szalay László Kör „Tartós lemaradás vagy felzárkózás és konszolidáció?” címmel rendezett konferenciát. Ezen Lengyel a Pénzügykutató vezetőjeként arról beszélt, hogy

a konferencia célja, hogy a választások előtt bebizonyítsák, lehetséges szakmai alapon hiteles elképzeléseket kidolgozni és azokat vállalni a közvélemény és a hatalom előtt. Szeretnének üzeni a hatalmon és az ellenzékben lévőknek is, hogy lehetett volna dolgozni, jogszabálytervezeteket, sőt az egész jogi rendszert érintő stratégiai törvények sorát kidolgozni.¹⁹

Hatalmi pozícióépítés IV.: Tanácsadás, petíciók

A pénzügyminiszterség mellett az organikus közgazdászok szerepfelfogásának leginkább megfelelő pozíció a miniszterelnöki tanácsadó posztja volt. Innen lehetett ugyanis a királycsinálás egyszeri aktusának eredményeit állandósítani, a kormányzásban mint folyamatban formális felelősségvállalás nélkül részt venni (ami – mint látni fogjuk – a függetlenség-retorika egyik fontos tartópillére lesz). A tanácsadói szerepfelfogás a Németh-kormány időszakában gyökerezik, amikor a válságkezelés és a rendszerváltás komplexitása felértékelte a nyugati értelemben vett közpolitikai tudással rendelkező csoportokat (szemben a szovjet kapcsolatokon szocializálódott pártbürokráciával). Ekkortól datálódik az organikus közgazdászok körében a politikai sárdobálás fölött álló szakértői kormányok és a technokratikus állam (többek között Sárközy Tamás jogászprofesszor által népszerűsített) fétise.

Bár demokratikus viszonyok között a főhatalmat jellemzően hivatásos politikusok irányítják, a bürokráciába be nem tagolódott „független szakértők” kormányzati részvétele 2010-ig a politikai közbeszéd része maradt a bal-, de részben a jobboldalon is (lásd az első Orbán-kormány Járai Zsigmond, Chikán Attila és Surányi György által alkotott pártonkívüli gazdaságpolitikai triumvirátusát). E retorika sok esetben különböző miniszterelnöki tanácsadó testületekben öltött testet, amelyek klasszikus esete a Horn Gyula által 1994 szeptemberében létrehozott grémium. A Medgyessy Péter vezette csoport az organikus közgazdászok derékhadából állt

¹⁹ „Lehetett volna dolgozni”: közgazdászok üzentek a magyar politikusoknak, hvg.hu, 2014. 03. 11., http://hvg.hu/gazdasag/20140311_Lehsuranyi_penzugykutato_konferencia [2017. 08. 25.]

(tag volt többek között Lengyel, Petschnig és Vértés András is).²⁰ Bár a testület nem volt hosszú életű, és nem gyakorolt közvetlen hatást a kormányzati munkára, számos későbbi, a „független szakértői tudás” becsatornázására – és társadalmi legitimációjának felhasználására – irányuló intézményi innováció előfutára lett Medgyessy Köztársasági Etikai Tanácsától Gyurcsány „szakmai kerekasztalain” át az – organikus közgazdászok egyik fontos külföldi mentorának tekinthető Kopits György vezette – eredeti Költségvetési Tanácsig.

Az organikus közgazdász elit azon elkötelezettsége, hogy iránymutatását a kor minden fontos gazdasági kérdése kapcsán megismertesse a közvéleménnyel, ugyanakkor részben túlmutatott a formális struktúrákon. A közpolitikai döntések és a közvélemény befolyásolásának egyik fontos eszköze a Demokratikus Charta sikere óta a kollektív „civil” fellépés, a petíciók indítása és aláírása lett. A rendszerváltás történetéből számtalan példát lehet hozni ilyen fellépésre, amelyek közül itt kettőt említünk.

A második Gyurcsány-kormány idején az SZDSZ fő programpontjának tekinthető egészségbiztosítási reform éles társadalmi ellenállást váltott ki, s „tb-mentők” néven a Védegylet és több más civil szervezet demonstrációkat szervezett, miközben a Fidesz a törvény népszavazási elutasítására készült. A liberális párt legszűkebb értelmiségi holdudvarának több mint száz tagja – s benne a szinte teljes organikus közgazdász elit – egy nyílt levelet adott közre, amelyben egy, a reformmal kritikus értelmiségi csoport hasonló akciójára reagáltak. A többek között Antal László, Békesi, Bokros, Csillag és Mihályi által jegyzett levél nem közpolitikai, hanem politikai filozófiai síkon bírálta a reformot ellenzőket, az „államelvű berendezkedés” híveként azonosítva őket:

Idézzék fel, mi mindent tárt fel a magyar társadalomtudomány és művészet arról, hogy miként tartja kiszolgáltatottságban az embereket az államelvű berendezkedés, és ne akadályozzák azokat a próbálkozásokat, amelyek a rendszer hatékonyabbá és igazságosabbá tételére irányulnak. Ne álljanak annak a rendszernek a pártjára, amely az egészségügy válságának okozója.²¹

Egy kisebb horderejű, de szintén jellemző eset a második Orbán-kormány idejére datálódik. Az Állami Számvevőszék Hagelmayer István-díjat adományozott a diszsertációját plagizáló, s emiatt posztjáról lemondó Schmitt Pál volt köztársasági elnöknek. A 2013-as díj miatt az organikus közgazdász elit krémje szinte teljes

²⁰ Súlyókarok, HVG, 2004. 11. 20., <http://hvg.hu/hetilap.tarsadalom/200447HVGFriss207> [2017. 08. 25.]

²¹ Válasz a Válaszútonra, Népszabadság, 2007. 12. 22., <http://nol.hu/archivum/archiv-475162-276943> [2017. 08. 25.]

létszámban tiltakozott egy „a hazai közgazdász szakma számos képviselője” által jegyzett nyílt levélben. Az aláírók között Békesi, Bokros, Csillag, Lengyel, Mihályi, Petschnig, Várhegyi és Vértess mellett a kör számos további emblematikus szereplője is megjelenik Draskovics Tibor exminisztertől Kopits Györgyig és Felcsuti Péterig.²²

Hatalmi pozícióépítés V.: „Ismeretterjesztés” a médiában és a tudományban

A rendszerváltás előtti intézményi és szerkesztőségi struktúrák továbbélése, az organikus közgazdászok belföldi és nemzetközi hálózati tőkéje, valamint az elit-csoport ambíciói és munkabírása együttesen megfelelő kiindulópontot jelentettek az ideológiai hegemonia kialakítására a média és a tudomány területén is. A médiamegjelenések esetében a szerkesztők és műsorvezetők kulcsszerepet játszottak: az, hogy kiket hívtak meg vagy kértek fel a véleménynyilvánításra, nem volt függetlenül attól, hogy kit ismertek és ismertek el az adott szakterületen. E tekintetben az organikus közgazdászok „reformer” és „szakmai” reputációja döntő jelentőségűnek bizonyult egy olyan médiaelit számára, amely nem tudott és nem is akart túltekinteni saját világnézetén. Az alábbiakban az üzenetközvetítés infrastruktúrája (tévészereplések, cikkek, könyv stb.) kapcsán mutatjuk be a vizsgált csoport pozícióépítési stratégiáját.

A médiában névvel vagy név nélkül („szakértők szerint”), de rendszeresen foglalkoztatott organikus közgazdászok gazdaságpolitikai kérdésekben egy szinte hermetikusan záró véleménymonopóliumot alakítottak ki a legnagyobb példányszámú politikai napilapoktól és legnézettebb elemző műsoroktól a politikai és gazdasági hetilapokon át az értelmiségi folyóiratokig. Ez utóbbiak kiemelt szerepet játszottak az organikus közgazdászok belső tartalomfejlesztési folyamatában. Az olyan periodikák, mint az *Élet és Irodalom*, a *Beszélő*, a *2000* (melynek Lengyel László alapító szerkesztője volt) vagy a *Mozgó Világ* olyan szubkulturális fórumot jelentettek az organikus közgazdászok számára, ahol tét nélkül, a tágabb nyilvánosságtól elzárva dolgozhatták ki a neoliberális világkép magyar sajátosságokhoz igazodó részleteit.

E periodikák belterjességét jól jelzi a *Mozgó Világ* 1994. áprilisi száma, amelyben Baló György készített interjút Békesi Lászlóval, s amely esszét közöl Lengyel Lászlótól, illetve tanulmányt Antal Lászlótól. Lengyel László már mint interjúalany jelenik meg két hónappal később, majd ősszel ismét (!), Antal László egy éven belül újabb interjút, illetve cikket jegyez. E folyóirat közli a Horn-kormány

²² Közgazdászok tiltakoznak Schmitt Pál kitüntetése miatt, hvg.hu, 2013. 11. 29., http://hvg.hu/velemen/20131129_Kozgazdasz_tiltakozas_Schmitt [2017. 08. 25.]

első pénzügyminisztereként funkciót vállaló Békesinek a miniszterelnökhöz írt lemondólevelét is.

Kifelé haladva e legszűkebb, értelmiségi körből, a hetilapok már kisebb terjedelmet engedő, de nagyobb hatásfokú közvélemény-befolyásolási fórumot jelentettek. A gazdasági elitet a *Heti Világgazdaság*, illetve a *Figyelő*, míg a politikai iránt érdeklődő választókat a *168 óra* és a *Magyar Narancs* hasábjain szólították meg közvetlenül, publicisztikák formájában vagy interjúkban és riportok „szakértő” megszólalóiként. A csoport tagjai több esetben saját rovatot is kaptak véleményük rendszeres kifejtésére. Ide sorolható Várhegyi Éva kétezres évek eleji havi rovata a *Népszabadság*ban, 2017-ben is tartó *Ekotrip* című tárcasorozata a *Narancs*ban, illetve a *Népszabadság* befolyásos hétvégi mellékletében a *Kentaurbeszéd* rovat, amelynek állandó szerzői között szerepelt – több pénzügykutató kollégával együtt – Lengyel László. Az organikus közgazdász elit mindemellett olyan mérsékelt jobboldali publikációkban is teret kapott időről időre, mint a *Heti Válasz* (igaz, ezekben nem hegemon szereplőként, lásd például Matolcsy György cikksorozatát).

A legnagyobb példányszámú politikai napilapok közül a *Népszabadság*, a (2006 előtti) *Magyar Hírlap* és a *Népszava* tény- és véleményrovataiban a gazdasági kérdések kapcsán szintén döntő fölényben voltak a neoliberais értelmezők (a *Magyar Nemzet* vagy a rövid életű *Új Magyarország/Napi Magyarország* szerkesztői sokkal eklektikusabb vonalat vittek, de inkább a kritikus hangokat favorizálták). Egy véletlenszerűen kiválasztott évben, 2001-ben a *Népszabadság* Fórum rovatában legalább egy írást jegyzett többek között Bauer Tamás, Békesi László, Csillag István, Gere Ádám, Mihályi Péter, Pete Péter, Petschnig Mária Zita, Simonovits András és Várhegyi Éva.²³

A véleménycikkek mellett a gazdasági folyamatokról gyakran hírügynökségi jelentések alapján beszámoló cikkekben „szakértőként”, „elemzőként” is számítottak az organikus közgazdászokra. A pénzügykutató Petschnig Mária Zita megszólalásai jól jellemzik ezt a többfunkciós szerepfelfogást. A *Népszava* 1992 nyarán egy MTI-re alapozott hírismertető cikkel egybe tördelve „az ismert közgazdászt”²⁴ a bankbetétekre adott állami garanciavállalásról kérdezte, majd decemberben (Petschnig Mária Zita „évváró” gazdasági elemzése címmel) egy terjedelmesebb interjút is közölt. Ugyanezen lapban, ugyanezen kormányzati ciklusban ugyanakkor a *Vélemény* rovat szerzőjeként is megjelenik (lásd például *Számháború* című írását 1997-ből²⁵). Hasonló példák bőséggel hozhatóak a *Népszabadság*, a *Világgazdaság*,

²³ Megjegyzendő, hogy a neoliberais gazdasági véleményformálók túlsúlya mellett a rovat teret adott olyan alternatív véleményeknek is, mint például a Levegő Munkacsoportot vezető Lukács Andrásé.

²⁴ *Népszava*, 1992. 07. 15.

²⁵ *Népszava*, 1997. 05. 10.

a HVG vagy a *Figyelő* korabeli számaiból – egy olyan időszakból, amikor az organikus közgazdászok gyakran saját társaik vagy önmaguk korábbi közpolitikai döntéseit kommentálták (lásd forgójátó).

Bár ennek részletes bemutatására nem vállalkozhatunk, annyi megállapítható, hogy az organikus közgazdászok ideológiai fölénye 2010-ig az elektronikus médiában (tévéhíradók, beszélgetős műsorok, online portálok) is szinte töretlenül érvényesült. Ez akkor is így volt, ha a szereplők egy része lecserélődött egy második generációs elemzői körre, amely a 2000-es évekre kissé porossá váló reformközgazdász terminológiát „korszerű”, a nemzetközi hitelminősítők és befektetési bankok szókincsére cserélő nyelvezetet használt. A többek között a nyomtatott és online gazdasági napilapokban favorizált banki elemzői kör tartalmi értelemben ugyanakkor ugyanazt a piaci fundamentalista világnézetet propagálta, mint az ATV *Egyenes beszéd* című műsorában vagy a Klubrádióban még 2010 után is állandó szereplő „old school” közszereplők. Ennek következtében csak megerősödött a hegemon beszédmód, amely nem kapott érdemi kihívót Orbán Viktor kétharmados győzelméig és az ezt követő többlépcsős médiapiaci átrendeződésig.

A „véleményírás” és a tudomány területe – különösen a rendszerváltást követő első évtizedben – még nem vált el hermetikusan egymástól. Ebben a köztes mezőben az organikus közgazdászok is aktívak voltak, aminek egyik jele a Pénzügykutató Rt. „Reform könyvek” sorozata volt. Lengyel, Csillag, Mihályi, Várhegyi vagy Petschnig (egyedül és Kéri Lászlóval közösen) könyvek tucatjaiban értékelték a gazdasági átmenet egyes elemeit a jogszabály-értelmezésektől (Csillag 1995) a publicisztikagyűjteményeken át (Kéri – Petschnig 1995) a nagyesszéig (Lengyel László kedvenc műfaja).

A neoliberális világnézet a tudományos ismeretterjesztés más területein is meghatározó volt. Így például a 2000-es évek elején a *Mindentudás egyeteme* című népszerű, a televízió által is közvetített sorozat keretében Lámfalussy Sándor az euró megteremtésének „gazdasági szükségszerűségéről”, Jaksity György a „pénz nyugtalan természetéről”, míg Békesi László a „modern államról” tartott előadást. A modernizációval vagy a kapitalizmussal kapcsolatos, a piaci fundamentalizmustól eltérő véleményeket csak olyan „szakmán kívüli” előadóktól lehetett hallani, mint Berend T. Iván történész vagy Ferge Zsuzsa szociológus.

A neoliberális közgazdász elit számára ugyanakkor az is fontos volt, hogy kialakítása és megtartsa bátyáit a „hivatalos” tudomány berkein belül is. Az MTA Közgazdaság-tudományi Bizottsága 2017-ben 38 tagot számlált. Közülük legalább tucatnyi egyértelműen besorolható az organikus közgazdászok legszűkebb körébe (Bokros Lajostól az elnökhelyettes Mihályi Péterig s Várhegyi Éváig). Az olyan akadémiai folyóiratok, mint a *Közgazdasági Szemle* vagy a *Külgazdaság* rendszeresen teret adtak a csoport írásainak – akkor is, ha e művek nem használtak kiterjedt tudományos apparátust, vagy nem épültek formális értelemben vett (kvalitatív

vagy kvantitatív) empirikus kutatásra (lásd például Csillag [1996] hivatkozások nélküli hozzászólását a *Közgazdasági Szemle* „Kelet és Nyugat között” című „letárjához”).

Az egyetemi szférában az organikus közgazdászok szintén erős pozíciókkal rendelkeztek, függetlenül tudományos teljesítményüktől. Az elsősorban értelmiségi folyóiratokban és könyvekben publikáló Lengyel László egyetemi docensi pozíciót szerzett az ELTE ÁJK-n, míg az akadémiai publikációkat a 2000-es évek eleje óta szinte egyáltalán nem jegyző²⁶ Bokros Lajos a CEU-n tartotta meg katedráját. A társadalmi tőke konverziós erejére utalhat az is, hogy Mihályi Péter úgy kaphatott megbízást az ország egyik legnagyobb makroökonómiai tanszékének vezetésére a Budapesti Corvinus Egyetemen, hogy munkássága korábban nem terjedt ki a tudományterület alapját képező makromodellek használatára.

Külön cikket érdemelne az organikus közgazdászok kultusz- és mítoszteremtési képessége, amellyel számukra fontos személyeket, műveket és gondolatokat „intézményesítettek” a magyar közgazdászok közössége és a tágabb közvélemény számára. A gazdaságpolitika területén Antal László, a közgazdaságtani elmélet területén Kornai János vált számukra ilyen megkérdőjelezhetetlen etalonná és kultikus személlyé. Jól jelzi ezt a szerepet a Kornai 70. születésnapja alkalmából a *Közgazdasági Szemle* által közölt összeállítás, amelyhez írást adott többek között Csaba László, Király Júlia, Petschnig Mária Zita, Simonovits András és Várhegyi Éva. Antal Lászlóról Bokros és Surányi György a „reformer értelmiség szellemi atyja”-ként emlékezett meg az *Élet és Irodalom*ban. E szellemi vezérek véleményét akkor is fenntartások nélkül fogadták, ha ők éppen saját szakterületüktől távol eső kérdésekben foglaltak állást (ahogy tette ezt Kornai 1992-es cikkében a „koraszülött jóléti állam” kapcsán).²⁷

Ideológiai pozícióépítés I.: „Nincs más alternatíva”

A nemzetközi politikai gazdaságtani irodalom jól demonstrálja a piaci fundamentalisták legkedveltebb diszkurzív-ideológiai pozícióépítési taktikáját, a „nincs más alternatíva” (there is no alternative – TINA) tézisé. E retorikai elem a neoliborális hegemoniaépítés egyik legfontosabb építőköve, amelyet a mozgalom egyik vezére, Margaret Thatcher brit miniszterelnök használt visszatérően az 1980-as

²⁶ Publications of Bokros, L., ceu.edu, <http://publications.ceu.edu/biblio/author/1855> [2017. 08. 25.]

²⁷ Lásd a jóléti rendszerekkel foglalkozó kutató, Csaba Iván kritikáját: Korai koraszülött jóléti államról beszélni, *Beszélő* 10/2, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%99Ekorai-koraszuelott-joleti-allamrol-beszelni%E2%80%A6%E2%80%9D> [2017. 08. 25.]

években. A szovjet blokk és a keynesiánus nyugat-európai államok gazdasági problémáit értékelve Thatcher annak érdekében népszerűsítette ezt a gondolatot, hogy legitimációt szerezzen az állami tulajdon és szabályozás leépítésére irányuló politikájához (lásd privatizáció, dereguláció). A neoliberais józan ész termelése során a TINA tézise segítségével lehetett elfedni a gazdasági folyamatok bizonytalanságait, s egyfajta társadalmi törvényként, „szükségyszerűségként” beállítani a neoliberais reformpolitikát (Watson – Hay 2003: 290). A magyar kontextusban e stratégia különösen erősen érvényesült a Bokros-csomag körüli vitákban (vö. Csigó 1998).

Macartney (2011: 125–127) irodalom-összefoglalója alapján a neoliberais gazdasági elemzés három módon támasztja alá ezt a tézist. Egyrészt állandó hivatkozási ponttá válnak a külső, megváltozhatatlan (exogén) tényezők, azaz a globalizáció által kikényszerített „strukturális reformok”. Részben ehhez kapcsolódik az az állítás, hogy a második világháború után kialakuló jóléti államok és állami iparpolitika nem tartható fent a tőke és a piaci szereplők megnövekedett nemzetközi mobilitása mellett. Egy harmadik központi retorikai elem annak feltételezése, hogy a tőke és munka közötti világháború utáni kiegyezés okozta az 1970-es évek gazdasági válságait, amelyre a megoldás a munka tőke alá rendelése.

Ennek kapcsán Macartney felidézi Paul Krugman gyakran idézett megállapítását a neoliberais *common sense* kialakításának stratégiájáról: „az emberek azért hisznek bizonyos elvekben, mert minden fontos ember hisz bennük. Sőt, a bevett nézetek éppen akkor a legerősebbek, amikor a velük való egyetértés az alkalmasság és komolyan vehetőség próbájává válik” (Krugman 1995: 36). Az elsősorban a tőke számára kedvező reformok (így például a foglalkoztatási hatásoktól eltekintő privatizáció) elfogadtatása érdekében a magyar organikus közgazdászok is alkalmazták ezt a generikus stratégiát.

Az alternatívánélküliség gondolatát jellemzően hamis dichotómiák, fekete-fehér választásokra egyszerűsített retorikai helyzetek előállításával érték el. Az organikus közgazdászok egyik kedvelt – s a posztkommunista korszaknak megfelelő – toposza Nyugat és Kelet szembeállítás. A Nyugat ezekben az esetekben mindig a szabad piacgazdaság és globalizáció világával azonos (sose a hasonlóan erős „nyugati” hagyományt képviselő skandináv szociáldemokráciával vagy francia dirigizmussal). Lengyel László negyedszázadot átfogó írói munkásságának egyik állandó témája az Adytól átvett „Keletnek induló Komp-ország”, a „különutasság” veszélye, amellyel a jelző nélküli (de nagyon is korlátozott tartalmú) „Európa” és Nyugat áll szemben:

Nemcsak a kormánynak és a mögötte álló választói csoportoknak, de a demokratikus ellenzéki pártoknak és szavazóiknak is dönteniük kell arról, hogy együttműködnek-e Európával, az északnyugat-európai utat választják, vagy

megtagadják az együttműködést, és külön úton próbálnak járni. (Népszabadság, 2012)²⁸

Az 1989–2010-es parlamentáris demokrácia, jogállamiság, piacgazdaság és az Európa, a Nyugat felé tartó felzárkózást maga elé tűző rendszerhez képest 2010 óta egy másik, tekintélyelvű, nacionalista és populistá, állami központosító, Európa- és Nyugat-ellenes rendszer felé tartunk. (Népszava, 2017)²⁹

Lengyel (2014) „nyitva maradt kérdéseink” címszó alatt felsorolja gondolkodásának ilyen bináris kódjait, így többek között a „haza/haladás, a nacionalizmus/modernizáció és a Kelet/Nyugat” párosát. Egy újságcikkben³⁰ hasonló ellentéteket állított fel: „felzárkózás vagy leszakadás, bezárkózás vagy nyitás, tudatlanság és barbár butaság vagy világszintű tudás és autonóm polgárrá nevelés”. A jól hangzó párosítások tartalmi csúsztatásai könnyen dekódolhatóak: a felzárkózás eredmény, amely kontextusfüggő, s a világ különböző országaiban/korszakaiban más-más közpolitikai programot kíván meg; a „modernizációs” (értsd: piaci fundamentalista) közpolitikának nem a „nacionalista” az ellentétpárja (és még ha az is lenne, akkor sem lenne tartható: a gazdasági fejlődés elérhető belföldi nagyvállalatokra építve, ahogy tette azt Dél-Korea az olyan chaebolokkal, mint a Samsung és a Hyundai).

Az idealizált Nyugat elérésének módja a „szükségyszerű” reformok kivitelezése. Ez a toposz anélkül vált a rendszerváltás meghatározó ideológiai keretévé, hogy az organikus közgazdászok nagy hangsúlyt fektettek volna a logikai kapcsolat megalapozására. Az érvelések nemzetközi intézmények vagy szaktekintélyek hivatkozására vagy szimplán az összeomlással való riogatásra épült („Négy lehetséges út – kettő a csődbe vezet”³¹). Az érvelés a gazdaságpolitika – s az ezeket megalapozó makromodellek – bizonytalanságokkal terhes, determinisztikus kapcsolatok helyett sztochasztikus viszonyokra épülő jellege fölött jellemzően átsiklott, vö. Lengyel megállapítását:

²⁸ Lengyel László: Helyzet és kiút, Népszabadság, 2012. 02. 11., http://nol.hu/gazdasag/lengyel_laszlo_helyzet_es_kiut-1298429 [2017. 08. 25.]

²⁹ Lengyel László: Európai Magyarország, Népszava, 2017. 05. 27., <http://nepszava.hu/cikk/1130470-europai-magyarorszag> [2017. 08. 25.]

³⁰ Lengyel László: Európai Magyarország, Népszava, 2017. 05. 27., <http://nepszava.hu/cikk/1130470-europai-magyarorszag> [2017. 08. 25.]

³¹ Négy lehetséges út: Kettő a csődbe vezet (Bossányi Katalin beszélgetése Békesi Lászlóval), Mozgó Világ 1996/1: 51–61.

nem volt könnyű az akkori vita, hogy graduálisan menjünk-e, vagy sokkterápiát alkalmazzunk. Mai szemmel nézve akkor túlságosan is hittük, hogy választási lehetőségünk van. De nem volt.³²

A pozitív érvelés helyét gyakran a kritikus hangok bírálata veszi át: aki nem fogadja el a piaci fundamentalista dogmákat, az „felelőtlen”, „populista” („Kinek jó a populizmus?”)³³. Ezen általános kategóriák ismét a leegyszerűsítés trükkjére épülnek, és elfedik a nem neoliberális gazdaságpolitikák – egymásnak sok tekintetben ellentmondó – irányait.

Annak érdekében, hogy a neoliberális retorika meg tudja szólítani a lehető legszélesebb közönséget, az organikus közgazdászok gyakran nyúltak a „megszemélyesítés” eszközéhez. A bináris logikában bármi, amit Orbán Viktor (Matolcsy György, Varga Mihály vagy korábban: az „osztogató Medgyessy”, a „szakszervezeti lobbí”, a „kádáristák”) javasolnak vagy tesznek, szükségszerűen értelmetlen és káros. E retorikai megoldás minősített esete, amikor a nem kívánt („észszerűtlen”) alternatívákat egymásnak nehezen megfeleltethető személyek összehasonlításával diszkreditálják („Orbán nyilatkozatai Grósz Károlyéhoz hasonlítanak”).³⁴ Ezzel analóg módon a „jó” ügyet is hozzákötik bizonyos kulcsszereplőkhöz, megépítve a hiteles, önfeláldozó közszereplők profilját („Még sokkal több balhét is elvittem volna”).³⁵

A komplex közpolitikai viták leegyszerűsítése és az álláspontok polarizálása két abszolút álláspontra, illetve a vitapartnerek betolása a felelőtlenség skatulyájába paradox módon az organikus közgazdászok számára is csapdahelyzetet teremtett. Ha a kérdés nem az, hogy mekkora a csődkockázati felár, hanem hogy lesz-e csőd vagy sem a nem kívánt gazdaságpolitika megvalósítása esetén, akkor a világnézetet vezérlő ideológia tesztelhető hipotézissé válik. Márpedig a hangzatos, de kockázatos erőjelzések – hiperinflációról, államcsődről, forintösszeomlásról, az EU-támogatások felfüggesztéséről, az ország végelgyengüléséről, Orbán Viktor bukásáról³⁶ – rendre megbuktak az extremitásokra kevésbé fogékony valóság

³² Mindenki ragaszkodott a maga gumicsontjához (Tardos Károly beszélgetése Lengyel Lászlóval), Beszélő 14/3, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Emindenki-ragaszkodott-a-maga-gumicsont-jahoz%E2%80%9D> [2017. 08. 25.]

³³ Petschnig Mária Zita: Kinek jó a populizmus?, Népszabadság, 2003. 02. 08.

³⁴ Petschnig: Orbán nyilatkozatai Grósz Károlyéhoz hasonlítanak, atv.hu, 2012. 09. 11., http://www.atv.hu/belfold/20120911_petsching_maria_zita [2017. 08. 25.]

³⁵ Még sokkal több balhét is elvittem volna (Bossányi Katalin beszélgetése Bokros Lajossal), Mozgó Világ, 1996/5.

³⁶ „Orbán Viktornak sikerült elérnie, hogy nem hirtelen szívhalálban halunk meg, hanem végelgyengülésben. A ciklus elején a Fidesz-kormánynak egy súlyos betegséget kellett volna kezelni, ehelyett folyamatosan apró sokkokkal megöli a beteget – mondta Lengyel László közgazdász a Klubrádióban”;

próbáján. Lengyel László egy idő után maga is önironikusan említi „fordított Kasszandra” imázsát:

sikerült a Brexitet sem észrevenni, mint ahogy nem gondolta(m), hogy az amerikaiak megszavazzák Trumpot. – De nem tudom elhinni, és a jövőre nézve sem tudom elhinni, hogy a világok megbolondultak. Lehetséges, hogy ez lenne a normalitás?³⁷

Az önirónia ugyanakkor ritkán vezetett visszafogottabb prognózisokhoz, miközben a folyamatos és szisztematikus „előrejelzési” hibák akár évtizedeken át ismétlődtek különösebb hitelvesztés nélkül. A médiaszereplések zavartalanul folytak tovább, összhangban voltak ugyanis az organikus közgazdászok által – a Krugman által leírt logika szerint – megteremtett többségi állásponttal.

Ideológiai pozícióépítés II.: Pártfüggetlenség, „civilség”, „szakértői kormányzás”

Mint említettük, az organikus közgazdászok szakértői reputációja a rendszerváltás előtti időszakban – és kiemelten a Németh-kormány reformjaiban – gyökerezik. Ez az imázs ugyanakkor folyamatos ápolásra szorult annak érdekében, hogy azt a rendszerváltás zajos folyamatában és felemelkedő új autoritásai között is megőrizhessék. Szakértői imázsról és reputációról beszélünk, s nem szakmai tudásról, aminek legalább négy oka van.

Egyfelől a rendszerváltás médiája a szakértőktől nem kizárólag szakmai információkra, hanem a „szakma véleményére”, a „szakmai konszenzus” állására volt kíváncsi (azaz nem empirikus tényekre vagy kvantitatív kutatási eredményekre, hanem szubjektív álláspontokra). Ennek oka az volt, hogy a „szakértővel” a „függetlenséget”, a (párt)politikai szempontoktól mentes nézőpontot szólaltatták meg, ami egy centralizált médiatérben különösen erős eszköz volt az éppen regnáló kormányokkal szemben (vagy ezek védelmében). Sőt, a szakértői vélemények éppen a „politikai” kormányzás ellentétéként jelentek meg, a kormányzás befolyásolására vonatkozó igények nyilvánvalóvá tételével együtt („szakértői kormányzás”). Másrészt nehéz tisztán szakmai, „független” álláspontokról beszélni egy olyan időszakban, amikor a közbeszéd etikai normái és összeférhetetlenségi szabályai

Orbán nem fogja kitölteni négyéves ciklusát – véli Lengyel László, hvg.hu, 2011. 09. 19., http://hvg.hu/itthon/20110919_lengyel_laszlo_orbankormany_gazdasag [2017. 08. 25.]

³⁷ Föl, a hegy lábától – Megjelent Lengyel László új kötete, 168 óra, 2016. 11. 29, <http://168ora.hu/fol-hegy-labától-megjelent-lengyel-laszlo-uj-kotete/> [2017. 08. 25.]

jórészt tisztázatlanok voltak. Az, hogy mennyire tudtak „független”, „szakmai” álláspontot képviselni a bankok konszolidálása vagy privatizációja ügyében olyan agytrösztök, amelyek tulajdonosi vagy projekt-ágról jelentős részben a pénzügyi szektorból vagy a nemzetközi pénzügyi szervezetekből éltek, legalábbis kérdéses.

Harmadrészt – az értelmiségi folyóiratok világán kívül – kereslet sem volt a mélyebb összefüggések feltárására egy olyan médiaelit részéről, amely egyre inkább belebonyolódott az Antall- és Boross-kormányral és ezek radikalizálódó holdudvarával folytatott médiaháborúba. A korszak megszólalásai között kevés olyat találunk, ami nem kizárólag negatívumokat találna a politikai ellenfelek tevékenységében, s ami ne lenne megfelleltethető egyértelműen valamely párt aktuális álláspontjának. Negyedrészt, sok esetben megállapítható, hogy az organikus közgazdász megszólalók egyszerűen nem rendelkeztek a téma ismeretéhez szükséges képzettséggel vagy szaktudással. Különösen látványos volt ez olyan esetekben, amikor a kurrens sajtóban megjelenő interjúkban kellett több, egymástól eltérő tárgykörben nyilatkozniuk.

Az empirikus illusztrációk sorát egy általánosabb példával kezdjük, amely jól jellemzi a „függetlenség”-probléma korabeli kezelését. Az Antall–Boross-kormányok idején potens politikai erőként fellépő Demokratikus Charta kezdeteire így emlékezett vissza Pető Iván akkori ügyvivő: „bár a Charta ötlete az SZDSZ-től származik, abban a párt tagjai mint magánszemélyek vennének részt, az SZDSZ pártként, azaz politikai szervezetként nem kíván aláíró lenni”.³⁸ Az organikus közgazdászok is így építették „magánszemélyként” vagy civil szervezetekkel a maguk területén a piaci fundamentalizmus diszkurzív pozícióit, amelyek legitimálására – a fent bemutatott – tudományos és társadalmi pozícióikat használták fel.

Azt, hogy mennyire volt pártfüggetlennek tekinthető az organikus közgazdászok tevékenysége, már több ponton is érintettük. Nem volt kérdéses az sem, melyik pártot/értelmiségi holdudvart tekintették igazodási pontnak. Lengyel László 1989-ben, tehát a folyamat kezdetén így írt erről:

Ha van olyan párt, amely szellemileg érett a hatalomra, a Szabad Demokraták Szövetsége az. És e pártnak sem valóságos társadalmi, sem választói esélye nincs a magyar politikai élet vezetésére. Három kormányra való szakértőt lehetne kiállítani a pártból. Mégsem valószínű, hogy a választók e szakértőket kívánnák. Az SZDSZ kemény programpárt, sőt, szakértői véleményekkel leginkább dokumentált politikai mozgalom.³⁹

³⁸ Bozóki András: A Demokratikus Charta története, Beszélő 1/2., <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-demokratikus-charta-tortenete> [2017. 08. 25.]

³⁹ Lengyel László: Ötőrai teán, 2000, 1989. november.

Már ekkor megjelenik legnagyobb dilemmájuk: hogyan lehet úgy megvalósítani a szakértők kormányzását (a technokráciát), hogy ehhez nincs meg a megfelelő politikai felhatalmazás? A megoldás erre a „szakértői” kormányok és „szakértő” miniszterek favorizálása lett, ahol szakértők alatt elsősorban saját magukat és értelmiségi referenciapontjaikat értették (ezt az általános stratégiát persze időnként elhomályosította a saját magukba vetett bizalom – vö. Lengyel 2009-es interjút, amelyben amellet érvelt, hogy „Bokros péppé verné Orbánt”⁴⁰).

Miközben a szakértői kormány igénye szinte valamennyi organikus közgazdász retorikájában megjelenik, a gondolat „apostolának” Sárközy Tamás tekinthető, aki szerint „a rendszerváltozáskor kitört demokratikus düh”⁴¹ a szükségesnél szűkebbre szabta az 1990-ben kinevezett kormány mozgásterét. Az 1994-es gazdasági válsághelyzetben az új kormánynak nem az „általános politizálás” a feladata, hanem „a konkrét gazdasági válsághelyzeteket kell gyorsan, pragmatikusan, technokrata szakértelemmel” kezelnie. Sárközy „szakértői kormányt [...] 1989–1990-ben és 1994-ben (javasolt), amikor az ország gazdasági válsághelyzetben volt [...]. A kormányzás nem lehet par excellence politikai tevékenység”⁴².

A szakmaiság és függetlenség hangsúlyozása a kormányzástól függetlenül is állandó eleme volt az organikus közgazdászok retorikájának. Egy 1994-es *Népszabadság*-interjúban három gazdaságkutató intézet „szakemberként” bemutatott képviselője (Vértés András, Köves András, Inotai András) azt hangsúlyozta, hogy

igen nagy a független gazdaságkutatók felelőssége a prognózisok készítésében. Nem csupán *kontrollt jelentenek*, de *hangulatot is formálnak* [kiemelés: S. M.], s előrejelzéseik közvetett formában hatnak a gazdasági élet szereplőinek magatartására, várakozásaira is. Ezért is nagyon fontos, hogy megőrizték önállóságukat és pártatlanságukat.⁴³

Az ártalmatlannak tűnő állítást árnyalja, hogy a kapitalizmus-modell kialakulásának első két évtizedében a „független szakértők” egy rendkívül korlátozott körből verbuválódtak. Tipikus példa erre egy beszámoló a Pénzügykutató konferenciájáról, amely a Medgyessy-kormány első évét értékelte:

⁴⁰ Bokros péppé verné Orbánt – Interjú Lengyel Lászlóval, atv.hu, 2009. 06. 29., http://www.atv.hu/egyeb/090628_bokros_peppe_verne_orbant_interju_lengyel_laszloval [2017. 08. 25.]

⁴¹ Sárközy Tamás: A kormányzat modernizálásáról, *Mozgó Világ*, 2006/8., <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00078/03sarkozy.htm> [2017. 08. 25.]

⁴² Az unió kívül más az élet (Lencsés Károly beszélgetés Sárközy Tamással), *Népszabadság*, 2001. 12. 28.

⁴³ Soha nem volt ennyire bizonytalan a növekedés – *Gazdaságkutatók a világ idei kilátásairól és hazai belátásokról*, *Népszabadság*, 1994. 01. 08.

Nem hozott gazdaságpolitikai fordulatot [...] – így összegezhető Békesi László, a Horn-kormány pénzügyminisztere és két közgazdász-kutató, Antal László és Petschnig Mária Zita véleménye. De hasonló jelzés érkezett Washingtonból is: a Nemzetközi Valutaalap 2003–2004-re pénzügyi kiigazítást szorgalmaz.⁴⁴

Az organikus közgazdászok függetlenség-retorikájára árnyat vet az üzleti szférával fenntartott szoros kapcsolatuk is. Általános tendencia a korban, hogy a megszólalók semmilyen módon nem reflektálnak külső kapcsolataikra politikai vagy üzleti lobbicsoportokkal.

A Pénzügykutató igazgatósági tagjaként annak tulajdonosi háttere és megrendelt bankszektor-elemzései kapcsán is sajátos pozícióban lévő Várhegyi Éva például így kommentálta a Postabank eladását:

A Postabank privatizációjára ez az utolsó pillanat. Ezt a lépést évekkel ezelőtt meg kellett és meg is lehetett volna tenni. Például akkor, amikor azt az Orbán-kormány 2000 végén följajánlotta az egyetlen kiszemelt vevőnek, az OTP-nek. Végre a politika is távol marad az államnak eddig legalább 200 milliárd forintjába kerülő ügytől: minden jel arra utal, hogy a Postabank egy szabályos és átlátható tenderen valóban a legjobb vevőé lehet. Igaz, a kormánynak garanciát kellett vállalnia arra, hogy a bankot övező peres ügyek következményei nem terhelik majd a leendő tulajdonost, ám miután ez megtörtént, semmi akadálya a privatizációnak.⁴⁵

Az érvelés több kérdést is felvet. Miért 2003 az „utolsó pillanat” a Postabank privatizációjára? Ennek kapcsán Várhegyi az érvelést a szokásos válságretorikával helyettesíti. Az OTP-eladás kapcsán semmilyen módon nem reflektál saját – az OTP-től több szálon sem független – pozíciójára. Megjelenik a szakértői döntések primátusa a „végre távol maradó” politikával szemben. Persze a „politikának” ebben az értelmezési keretben is van szerepe: az, hogy magára vállalja a privatizálandó intézménnyel kapcsolatos összes üzleti kockázatot. Ez a gyakorlat már megjelent a – Békesi és Bokros bábáskodása mellett lefolytatott – Budapest Bank-privatizáció esetében is, s mint akkor, úgy általában a magyar adófizetők sok milliárd forintos kárával járt együtt. A konkrét garanciavállalási eset egy zéró összegű játszmára volt lefordítható a két fél között, s Várhegyi javaslata egyértelműen a tenderre készülő pénzügyi vállalkozások – s nem a magyar állam – érdekeinek felelt meg.

⁴⁴ Aquincumi gazdaságtemető, HVG, 2004. 11. 22., <http://hvg.hu/itthon/00000000004BA238> [2017. 08. 25.]

⁴⁵ Eladó a Postabank, Figyelő, 2003. 05. 22., http://24.hu/fn/gazdasag/2003/05/22/elado_posta-bank/ [2017. 08. 25.]

A szakértői pozíció multifunkciós karakterét tovább pontosítják az organikus közgazdasági elemzés műfaji sajátosságai. Az interjúk mellett a korszak legfontosabb véleményközlési formátuma a publicisztika. Ennek során a száraz elemzés és a közpolitikai alternatívák mérlegelésének terét a szerzői tézisek hangzatos kijelentésekkel színesített kifejtése és a tudatos kommunikációs „keretezés” (framing) vette át – s ennyiben ellentmondott saját „független” és „szakmai” legitimációjának. Már maguk a címek jól előrejelzik a központi gondolatot, amely jellemzően valamilyen összeomlás, robbanás közelségére („Játék a tűzzel”⁴⁶, „Aláaknázott gazdaság”⁴⁷, „Az inflációs bomba könnyen robban”⁴⁸), vagy az állam gazdaságpolitikai szerepvállalásának értelmetlenségére és kárára utalnak („A száznapos csodák alkonya”⁴⁹, „Az újraállamosítás kísértete”⁵⁰, „A végtörlesztéssel kiírjuk magunkat Európából”⁵¹, „Rodolfo a kamrában”⁵²).

Végezetül a szakmai, független imázs és a médiával kialakított szimbiózis (a keresztkérdések szinte teljes hiánya) sok esetben fedezéket nyújtott arra, hogy az organikus közgazdászok úgy tegyenek erőteljes állításokat, hogy a témához való hozzáértésüket legalábbis nem demonstrálták. Ez részben ismét műfaji sajátosság: ha valaki felvállalja az univerzális gazdasági elemző pozícióját, akkor az együtt jár a megválaszolandó kérdések univerzumának tágulásával. Ez a problematika már maga a zászlóshajó intézmény, a neve szerint a pénzügyeket kutató intézet kapcsán is felmerült. A Pénzügykutató tevékenységének ugyanis csak egy korlátozott része kapcsolódott a mégoly tágan értelmezett pénzügyekhez. Részben ez a felismerés vezetett egy általánosabb intézményi struktúra és civil szervezeti kör kialakítására, azon explicit cél érdekében, hogy a pénzügykutató hálózat ki tudja elégíteni a „szakértői kormányzás” speciális igényeit. Ez a fajta holisztikus látásmód ugyanakkor – a szakterületek komplexitása miatt – nehezen érvényesülhetett az egyéni kutatók szintjén.

Az organikus közgazdászok ezzel együtt ritkán ugrottak el a kérdések elől, még olyan esetekben sem, amikor az adott területtel kapcsolatban nemzetközi, de még magyar nyelvű szaktudományos publikációjuk vagy államigazgatási gyakorlatuk

⁴⁶ Várhegyi Éva: Játék a tűzzel, Magyar Narancs, 2003. 01. 23., http://magyarnarancs.hu/publicisztika/varhegyi_eva_jatek_a_tuzzel-54748 [2017. 08. 25.]

⁴⁷ Várhegyi Éva: Aláaknázott gazdaság, Mozgó Világ 2002/7: 14–20.

⁴⁸ Népszabadság, 1994. 01. 04.

⁴⁹ Népszabadság, 2002. 09. 28.

⁵⁰ Voszka Éva: Az újraállamosítás kísértete, Népszabadság, 2002. 03. 09.

⁵¹ A végtörlesztéssel kiírjuk magunkat Európából, hvg.hu, 2011. 09. 13. http://hvg.hu/gazdasag/20110913_vegtorlesztes_petschnig_maria_zita [2017. 08. 25.]

⁵² Csillag István: Rodolfo a kamrában (A kormány gazdaságpolitikai felfordulatáról), Magyar Narancs, 2000. 10. 05., https://magyarnarancs.hu/publicisztika/csillag_istvan_rodolfo_a_kamraban_a_kormany_gazdasagpolitikai_felfordulatarol-54387 [2017. 08. 25.]

sem volt. A szakértő személyét itt ismét a hálózat, a reputáció és a szerkesztők diszpozíciói határozták meg. A jelenség eklatáns példája a *168 óra* hetilap 2017-es cikke, amely arra kereste a választ, hogy „hogyan lehet megalapozott 2018-as költségvetést benyújtani az év közepén úgy, hogy még az idein sem vezették át a béremelések hatását?”⁵³

A három megszólalóból kettő a piaci fundamentalista elit kulcsfigurája: Lengyel László („politológus, közgazdász, publicista”), illetve a GKI-t vezető Vértés András (a nyitottabb korszellem jeleként Székely Tamás, a Magyar Szakszervezeti Szövetség alelnöke is szót kap). A gazdaságkutatást hivatásszerűen végző Vértés megszólaltatása a „baloldali-liberális” média számára magától értetődő opció, aki itt sem rugaszkodik el a neoliberais common sense szövegkönyvétől („visszatérő probléma, hogy az újabb és újabb költségvetések nem tartalmaznak szerkezeti átalakításokat”). Lengyel szerepeltetése ugyanakkor nyilvánvalóan nem fiskális politikai szakértői munkájának vagy tudományos publikációinak, hanem véleményvezéri funkciójának s annak a szándéknak szól, hogy az olvasókat a téma politikai kontextusában is orientálják.

Ideológiai pozícióépítés III.: Neoliberais közpolitikai toposzok

Empirikus illusztrációink zárásaként röviden kitérünk egy külön könyvet igénylő témára, az organikus közgazdászok által előszeretettel megidézett piaci fundamentalista toposzokra. A *piaci fundamentalizmus* kifejezést Soros György arra az ideológiára használja, amely indokolatlanul kiterjeszti a piac értékrendszerét a társadalmi élet (s benne a politika) szférájára.⁵⁴ A liberális gazdaságelméletben a több piacra kiterjedő, általános egyensúly a láthatatlan kéz optimális erőforrás-allokációjával jön létre. Aki tehát a piacon az önérdekét követi, egyben a közjóhoz is hozzájárul. Ezzel a liberális elmélet az önérdekkövetést egy olyan magas erkölcsi polcra helyezi, ahol korábban a becsületesség és a másokkal való törődés szerepelt (Soros ezért élesen bírálja a piaci fundamentalistákat, akik a piaci értékrendszert az élet minden területére abszolutizálják.).

A láthatatlan kéz jótekonv hatásaiba vetett hit az organikus közgazdászok alap-tétele volt, amelyet – hegemoniájuk csúcspontján – az extremitásig vittek. Jó példa erre Kuncze Gábor nyilatkozata, aki az 1994-es választási sikerre készülő SZDSZ programja kapcsán értekezett a privatizációs folyamat *de facto* piacosításáról, a

⁵³ Bűdzsevariációk – Menet közben írhatják bele a választási osztogatást, *168 óra*, 2017. 05. 12., <http://168ora.hu/budzsevariaciok-menet-kozben-irhatjak-bele-valasztasi-osztogatast/> [2017. 08. 25.]

⁵⁴ Soros: *Capitalism versus Open Society*, *Financial Times*, 2009. 10. 30., <https://www.ft.com/content/d55926e8-bfea-11de-aed2-00144feab49a> [2017. 08. 25.]

cégvezetők szerepének növeléséről, a központi „vezérlés” helyett a „decentralizációról”. A liberális párt miniszterelnök-jelöltje álláspontját a következő *bon mot*-val foglalta össze: „szerintünk a privatizációt is privatizálni kellene”.⁵⁵ Az állammal és gazdasággal kapcsolatos ezen filozófia egyenes leszármazottja a nemzetközi neoliberalizmus Hayek és Friedman nevével fémjelzett hardcore irányzatának és az ebből levezetett Thatcher- és Reagan-féle gazdaságpolitikai recepteknek. A magyar organikus közgazdászok ezeket a – washingtoni konszenzussal fémjelvezhető – ideológiai tartalmakat szinte kritika nélkül vették át.

Ebben az inkább adoptált, mint adaptált koordináta-rendszerben abszolút és szinte kontextusfüggetlen módon jelennek meg mind a „rossz”, mind a „jó” folyamatok. A negatív oldalon található az infláció, a költségvetési deficit, az államadósság, az állami tulajdon, a fogyasztásvezérelt növekedés és szinte bármilyen „rövid távú” intézkedés. A „jó” hasámban a „strukturális reformok”, a külföldi tőke beáramlása, a privatizáció és a – makroökonómia keynesiánus fordulatát zárójelbe tevő – „hosszú távú” szemlélet található. Legalább ennyire beszédes, hogy mi az, amit az organikus közgazdászok tematizálnak, s mi az, ami kimarad kurrens elemzéseikből. Mellékes témaként jelenik meg a (transzformációval, privatizációval járó) munkanélküliség, a rossz munkakörülmények, az oktatás, az egészségügy s általában a közszolgáltatások színvonala. Szinte semmilyen figyelmet nem kap a növekedés egyre inkább egyoldalú, multienklávékra épülő szerkezete. Továbbá számos inkoherencia is megjelenik az elemzésekben, mint amilyen a vállalati adócsökkentések és a költségvetési hiánycsökkentés egyidejű favorizálása.

A neoliberális publikációk gyakran felidéznek az élet minden területére érvényes piaci fundamentalista világnézet politikai filozófiai és államelméleti gyökereit. Ilyen az, amikor Mihályi (2003: 911) arról ír, hogy „bármennyire hajlamos is a közvélekedés etikai szempontok szerint megítélni a piacgazdaság egy-egy szeletét, valójában csak a piacgazdaság és a politikai demokrácia intézményrendszerének együttes egésze védhető erkölcsi-etikai elvek szerint”. S ilyen, amikor az „államról és polgáiról” szóló írásában Várhegyi azzal négyesgöcsölíti az egyidejű adócsökkentés és költségvetési stabilitás ördögi körét, hogy „nem várható érdemi változás az állam és polgárai közötti viszonyban, amíg [...] az állami újraelosztás aránya nő (mely változás pedig kívánatos lenne)”.⁵⁶

A neoliberális józan ész ilyen alapelemei (nincs demokrácia szabályozatlan piacgazdaság nélkül; az újraelosztás csökkentése önmagában megold minden problémát) közös tudást jelentettek, amelyek egy „történelmi programmá”, a neo-

⁵⁵ Kuncze: Sokszínűbben privatizálnának a Szabad Demokraták, Népszabadság, 1994. 01. 31.

⁵⁶ Várhegyi Éva: Az állam és polgárai, Élet és Irodalom, 2003. 08. 15., <http://www.es.hu/cikk/2003-08-18/varhegyi-eva/az-allam-es-polgarai.html> [2017. 08. 25.]

liberális modernizáció tervévé álltak össze. Antal László 1999-ben így foglalta össze ezt az összefüggést:

az uniós követelményekhez való alkalmazkodás eleve a beruházások gyors növelését igényli. Ezek a zömükben infrastrukturális befektetések legalábbis rövid távon nem gyorsítják a növekedést [...], ám forrásokat vonnak el a fogyasztás elől. Amit kapunk, az a *gazdaság gyors modernizációjának történelmi esélye* [kiemelés: S. M.], cserébe ezért a továbbra is csak szerény mértékben bővülő fogyasztással kell megbékélnünk.⁵⁷

A szerzők – mint Antal is tette – arra is mindig ügyeltek, hogy megmagyarázzák a közvélemény számára, miért nő majd *később* az életszínvonal, s miért érzik rosszul, hogy nem (ők) részesülnek a kialakuló kapitalizmus eredményeiből.⁵⁸

A neoliberalis, elsősorban a nagyvállalati-pénzügyi érdekeket szolgáló döntések ilyen védelme nem volt mentes az elitizmustól, amelyre számos példát kínál a bankkonszolidáció és ennek értékelése. A Várhegyi Éva bankrendszer-transzformációról szóló könyvét recenzáló Pete Péter arról írt, hogy „nekem még ma is gyakran összerándul a gyomrom a »ha a bankokba tudtak százmilliárdokat pumpálni, akkor az azoknál sokkal fontosabb kultúrára, egészségügyre, oktatásra miért mondják, hogy nincs pénz...« típusú ceterum censeók hallatán. [...] Aki ezt a fejezetet végigolvassa, ennek a demagógiának biztosan nem dől be többé”.⁵⁹ Antal László pedig amellettt érvelt, hogy „a megrögzött bankgyűlölők vélekedésével szemben [...] nem a bankok felelőtlen magatartása, hanem a válság áttérjedése volt a (bankkonszolidáció) döntő oka”.⁶⁰

A – részben általuk vagy tanácsaik alapján – meghozott közpolitikai döntéseket a nyilvánosságban aktívan védelmező organikus közgazdászok ugyanakkor

⁵⁷ Antal László: Nyílt pálya (A magyar gazdaság helyzetéről), Magyar Narancs, 1999/51., http://magyarnarancs.hu/publicisztika/antal_laszlo_nyilt_palya_a_magyar_gazdasag_helyzeterol-53424 [2017. 08. 25.]

⁵⁸ Lásd még: „A nagymértékű jövedelmi-vagyoni polarizálódást Várhegyi Éva sem vitatja, de mint a Mozgó Világ januári számában megjelent tanulmányában írja, azt is figyelembe kell venni, hogy a leszakadók pozíciója a rendszerváltás előtti helyzetükhöz képest is romlott-e vagy sem. Szerinte ugyanis az élethelyzet rosszabbodásáról az emberekben kialakult szubjektív kép sokszor erősebb, mint a valóság, és a megkérdőjezték általában nem saját múltjukhoz, hanem a náluk jobban élők mai helyzetéhez viszonyítanak életkörülményeik változásának megítélésakor” (Ínségbőség, HVG, 2004. 12. 02., <http://hvg.hu/hetilap.tarsadalom/200410HVGFriss956> [2017. 08. 25.]

⁵⁹ Pete Péter: Várhegyi Éva: Bankvilág Magyarországon (Könyvrecenzió), BUKSZ 2002/4., <http://epa.oszk.hu/00000/00015/00028/pdf/08szemle05.pdf> [2017. 08. 25.]

⁶⁰ Antal László: Nyílt pálya (A magyar gazdaság helyzetéről), Magyar Narancs, 1999/51., http://magyarnarancs.hu/publicisztika/antal_laszlo_nyilt_palya_a_magyar_gazdasag_helyzeterol-53424 [2017. 08. 25.]

arra is mindig nagy figyelmet fordítottak, hogy az ideológiájukhoz nem illeszkedő közpolitikai javaslatokat kellő időben diszkreditálják. Többek között így tett Csillag és Mihályi 2016-ban a több civil szakértői csoport és baloldali párt (MSZP, Párbeszéd) által is javasolt feltétel nélküli alapjövedelemmel kapcsolatban.⁶¹ A szerzők 29 oldalon 21 – természetesen: „közgazdasági” – érvet hoztak fel a közpolitikai intézkedés ellen, annak ellenére, hogy épp intellektuális példaképük, Milton Friedman érvelt egy hasonló logikájú megoldás mellett „negatív jövedelemadó” javaslatában. Bár Csillag és Mihályi ezt mint ellenpéldát hozzák fel (!), a Friedman házaspár (1980: 120) maga egyértelműen fogalmaz, amikor „egyetlen, átfogó készpénzes jövedelemkiegészítési programot” javasol, amely számos egyéb jóléti juttatást váltana ki.

Epilógus: Az organikus közgazdász elit tündöklése és bukása

Tanulmányunkban a neogramsciánus amszterdami iskola elméleti elittipológiájára építve elemeztük a magyar gazdasági rendszerváltás meghatározó ideológiáját 1990 után. Felhasználva többek között Macartney organikus közgazdász koncepcióját, azt vizsgáltuk, milyen befolyást gyakoroltak egyes hazai szereplők arra, hogy melyik kapitalizmus-változat legyen meghatározó a magyar gazdaságban. Empirikus illusztrációk segítségével bemutattuk, milyen általános stratégia mentén, illetve milyen taktikai megoldásokkal építették ki személyes és intézményi hatalmi pozícióikat és ideológiai hegemoniájukat az organikus közgazdász elit tagjai.

E stratégia megvalósítása egy öngerjesztő folyamatot indított el, ahol a pozitív visszacsatolások hozzájárultak az ideológiai hegemonia hosszú távú stabilizálásához. A politikai döntéshozók tisztában voltak az organikus közgazdászok – részben az előző rendszerből örökölt, részben saját erőből és külföldi segítséggel kialakított – érdekérvényesítési és befolyásolási képességével. Tagjait így gyakran hívták meg tanácsadó testületekbe, nevezték ki közpolitikai vagy menedzsmentposztokra, vagy adtak intézményeiknek megbízásokat. Az így kibővített gazdasági alap és reputáció segítségével pedig még nagyobb hatékonyággal lehetett üzemeltetni a forgóajtót és folytatni az „ismeretterjesztő” kampányokat.

⁶¹ Csillag István – Mihályi Péter: Huszonegy közgazdasági érv a feltétel nélküli alapjövedelemmel szemben, http://competitio.unideb.hu/wp-content/uploads/2016/03/XIII-1/1_Csillag%20Istv%C3%A1n.pdf [2017. 08. 25.]

Az organikus közgazdászok ugyanakkor nem csak a modernizációs konszenzus, mint a rendszerváltás ideológiájának és közpolitikájának felemelkedésében játszottak kulcsszerepet, de ennek bukásában is. Tevékenységükhöz, közpolitikai programjukhoz sosem kértek – és nem kaptak többségi – választói felhatalmazást, posztjaikat kinevezéssel szerezték, legyen szó pénzügy- és gazdasági miniszter-ségről, jegybankelnökségről. Ennek megfelelően saját szűkebb értelmiségi, üzleti, akadémiai közegükön kívül nem voltak élő kapcsolataik a választókkal, és nem is tartoztak nekik felelősséggel. A gazdaságpolitika ezen technokratizálódása jelentős mértékben hozzájárult a demokratikus intézményekbe vetett bizalom – 2006 őszétől felgyorsuló – megingásához. A rendszerváltás gazdaságpolitikájának *demokratikus deficitje* mellett ráadásul a piaci fundamentalizmus ideológiáját hirdető elitek számos *közpolitikai kudarc* szimbolikus alakjaivá is váltak a „több-biztosítós egészségügyi rendszer” népszavazáson elutasított kierőszakolásától a devizahitelezés pénzügyi és társadalmi válságáig.

A baloldali-liberális politikai térben húsz éven át meghatározó modernizációs konszenzus 2010-re így mind demokratikus (input), mind közpolitikai (output) legitimációját elvesztette. Ennek pedig kulcsszerepe volt a Fidesz kétharmados győzelmében, az SZDSZ és a vele végül választási szövetségben induló MDF parlamentből való kiesésében, valamint két rendszerkritikus párt, a Jobbik és az LMP bekerülésében. A politikai és ideológiai vákuumot egyszerre töltötte be az Orbán Viktor vezette új kurzus, amely a nemzetgazdasági miniszter, majd 2013-tól jegybankelnök Matolcsy György személyében a magyar kapitalizmus-modell egyik legismertebb kritikusát is sorai között tudta.

A közpolitikai rezsimváltást hozó politikai fordulat előidézésben természetesen a nemzetközi pénzügyi válság hatásai is közrejátszottak. Mint Patai Mihály, a Bankszövetség válság utáni elnöke megjegyezte: „a világban a politikai elit átvette a hatalmat a pénzügyi elitől, [... mely] globális változáshoz a mi autokrata kormányunk kreativitása is hozzájárult”⁶². A sors ironiája, hogy a Fidesz pénzügyi-gazdasági holdudvara és az új vezérlő ideológia, a matolcsyzmus hívei rengeteget tanultak az organikus közgazdászok személyi, intézményi és ideológiai pozícióépítési teljesítményéből. Sőt, az ellenhegemónia megteremtésére irányuló erőfeszítéseik oly mértékben hasonlóak az Ancien Régime képviselőinek stratégiai tervéhez és taktikai megoldásaihoz, hogy az itt bemutatott elemzés (a királycsinálás fontos kivételével) szinte módosítás nélkül alkalmazható lenne egy, a matolcsyzmus 2010 utáni történetével foglalkozó esettanulmányra.

E fejleményeket mindenesetre az előző kulturális hegemónia építőmesterei rezignáltan szemlélték: „Mit csinálsz, amikor ki kell tűzni a sárga csillagot másnap

⁶² Patai szerint autokrata a kormány, Népszabadság, 2013. 09. 12.

reggel?” – tette fel önmagának a kérdést Lengyel László egy 2016-os könyvbemutatóján. Majd megjegyezte: „25 év után, a Népszabadság bezárásával most került először olyan helyzetbe, hogy nincs hová írnia, nincs rovata, nincs újságja. Neki most ezzel kell szembenéznie, miközben az írás az élete.”⁶³

Irodalom

- Althusser, L. 2006 (1970): Ideology and ideological state apparatuses. Notes towards an investigation. In Sharma, A. – Gupta, A. (eds.): *The anthropology of the state: A reader*. Blackwell. 86–98.
- Csigó, P. 1998: A gazdasági stabilizációs diskurzus. *Szociológiai Szemle* 1998/3: 121–151.
- Csillag I. 1995: *Az új privatizációs törvény*. Budapest: Kompkonzult Kft.
- Csillag I. 1996: Az állam biztonságától a köz biztonságáig. *Közgazdasági Szemle* 43/6: 561–563.
- Éber M. Á. 2012: *Megkülönböztetett különbségek: A »magyar társadalom« tagolódásának és tagolásának vizsgálatához*. Doktori dolgozat. Budapest: ELTE TÁTK.
- Fábry, Á. 2017: The origins of neoliberalism in late ‘socialist’ Hungary: The case of the Financial Research Institute and ‘Turnabout and Reform’. *Capital & Class* 2017 (February 16), n.a.
- Friedman, M. – Friedman, R. 1980: *Free to Choose*. New York – London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Gagy, Á. 2015: Reform economics at the Financial Research Institute in late socialist Hungary: A case of globally embedded knowledge production. *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 1/2: 59–79.
- Kéri L. – Petschnig M. Z. 1995: *24 évszak*. Budapest: Intera.
- Kristóf L. 2014: *Véleményformálók. Hírnév és tekintély az értelmiségi elitben*. Budapest: L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Krugman, P. 1995: Dutch tulips and emerging markets. *Foreign Affairs* 74/4: 28–44.
- Lengyel L. 2014: *A szabadság melankóliája*. Budapest: Kossuth.
- Macartney, H. 2011: *Variegated neoliberalism: EU varieties of capitalism and international political economy*. Routledge.
- Mihályi P. 2003: Egyszer volt Budán kutyavásár! Várhegyi Éva: Bankvilág Magyarországon (könyvrecenzió). *Közgazdasági Szemle* 50/10: 911–914.
- Pijl, K. v. d. 2008: A transznacionális káderosztály kétarcúsága a neoliberalizmus korában. *Fordulat* 1/1: 68–86.
- Pogány Á. 1998: A Pénzügykutató Intézet története. In Lengyel L. (szerk.): *Lámpások az alagútban. Emlékek a Pénzügykutatóról*. Budapest: Pénzügykutató Rt – Perfekt Rt. 9–77.
- Sebők Miklós 2008: A marxista politikatudomány kemény magja. *Fordulat* 1/2: 38–66.
- Sebők Miklós 2009: A „beágyazottság” hiánya mint elméletrekonstrukciós probléma – Pokol Béla egy Pijl-cikke tükrében. *Századvég* 52: 1–22.

⁶³ Föl, a hegy lábától – Megjelent Lengyel László új kötete, 168 óra, 2016. 11. 29, <http://168ora.hu/fol-hegy-labatol-megjelent-lengyel-laszlo-uj-kotete/>

- Sebők Miklós 2016: A modernizációs konszenzus mint a rendszerváltás ideológiája és közpolitikája. In Antal A. – Földes G. (szerk.): *Holtpont: Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről*. Budapest: Napvilág. 46–76.
- Skinner, R. 2011: Lobbying. In Kurian, G. T. (ed.): *The Encyclopedia of Political Science*. Washington: CQ Press.
- Szalai E. 1997: Rendszerváltás és a hatalom konvertálása. *Szociológiai Szemle* 1997/2: 75–101.
- Watson, M. – Hay, C. 2003: The discourse of globalisation and the logic of no alternative: rendering the contingent necessary in the political economy of New Labour. *Policy & Politics* 31/3: 289–305.